TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

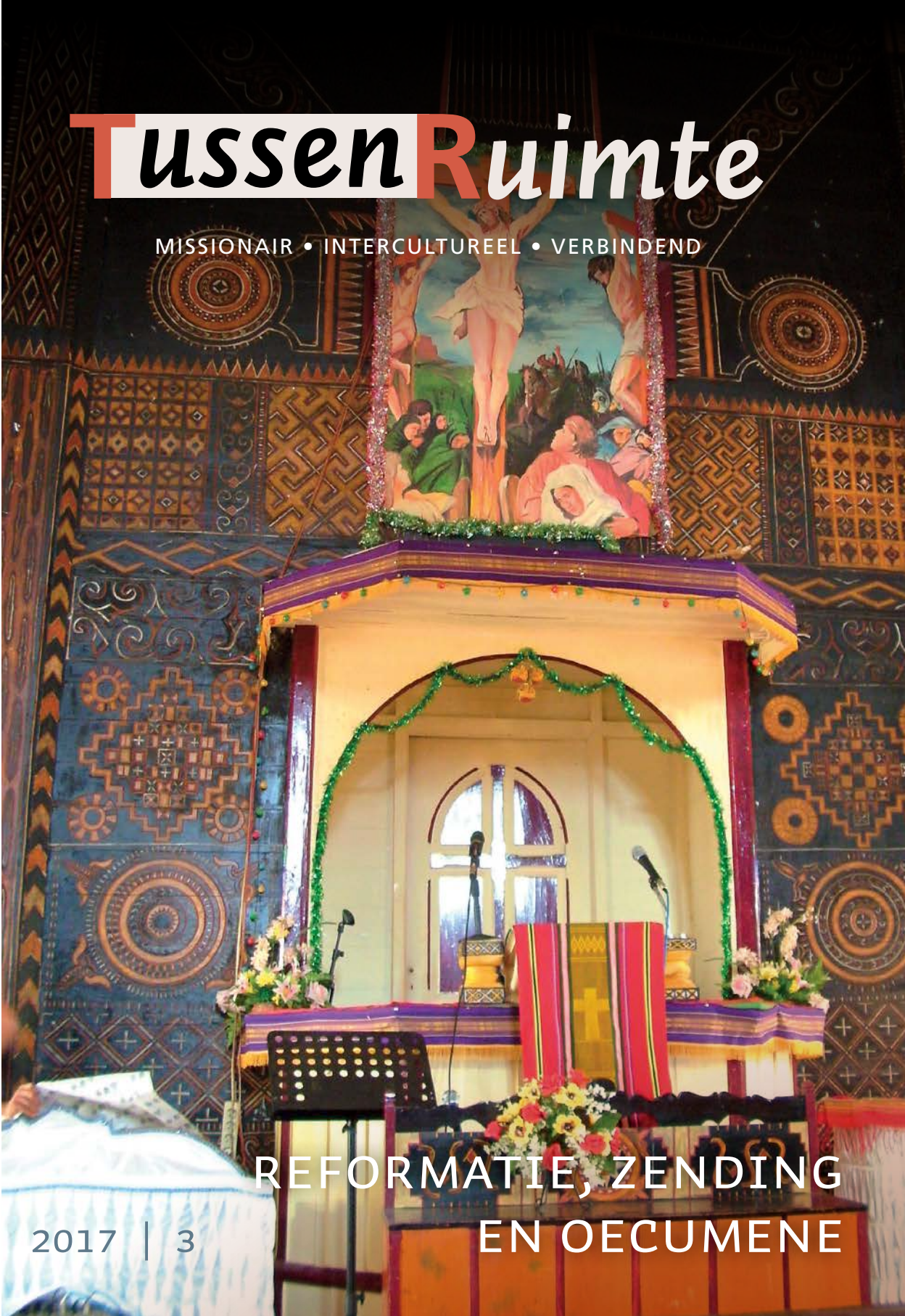

REFORMATIE, ZENDING EN OECUMENE

2017 | 3

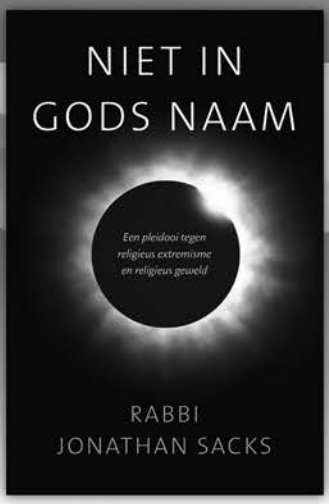

EVERT VAN DER VEEN

Aan de grenzen van het leven

Een mens te zijn op aarde

Een prachtig spiritueel boek over 'afscheid nemen'. In het leven doen zich talloze grenservaringen voor: wie ernstig ziek is, zich oud of eenzaam voelt, alleen verder gaat, teleurstellingen ondervindt, worstelt met geloven in God en de dood als laatste grens ziet opdoemen, wordt stilgezet om na te denken over de wezenlijke inhoud van het bestaan. Met 70 full colour foto's en een cd met koorwerken van J.S. Bach, gezongen door Ars Musica.

€ 34,50

gebonden met CD | 288 blz.

BEN RAWLANCE

Vluchtelingenstad

Negen portretten uit het grootste vluchtelingenkamp ter wereld

Met 300.000 inwoners is Dabaab, gelegen in Kenia maar voornamelijk bevolkt door Somaliërs, het grootste vluchtelingenkamp ter wereld. Na Nairobi en Mombassa is het de derde grootste stad van Kenia. Kenia heeft plannen om het kamp, dat al 25 jaar bestaat, te ontmantelen. Maar Dabaab is een stad op zich, met een elite, een middenklasse en een onderklasse, met handelaren en winkels, scholen en ziekenhuizen, betoogt Ben Rawlence. Aan de hand van negen indringende levensverhalen vertelt hij de geschiedenis van het kamp.

€ 19,99

paperback | 272 blz.

RABBI JONATHAN SACKS

Niet in Gods naam

Een pleidooi tegen religieus extremisme en religieus geweld

Niet in Gods naam van Rabbi Jonathan Sacks is een aanklacht tegen het misbruik van Gods naam ter rechtvaardiging van geweld. Hij onderzoekt de wortels van geweld in relatie tot religie. Hij focust op de spanningen die er van oudsher zijn geweest tussen jodendom, christendom en islam. Sacks pleit vurig voor de samenwerking tussen de wereldgodsdiensten in de strijd tegen geweld en terreur. De boodschap van liefde moet even krachtig worden verkondigd worden als de boodschap van de predikers van haat.

€ 22,50

paperback | 248 blz.

INHOUD

TR

3 Redactioneel

14 Column

32 Was getekend

37 Column

48 Beeldmeditatie

50 Met andere ogen

51 Impressies

56 Kunst en cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Praxedis Bouwman
Luther en missie: 'de weg kwijt' versus 'alle gelovigen zijn zendeling'

9 ONDERZOEK | Suze Zijlstra
Geldelijk gewin boven genade
Kerk, zending en slavernij in de Nederlandse koloniën

15 DEBAT | Laura Dijkhuizen – Jan J. Rietveld
Evangelische bekeringsijver en de rooms-katholieke kerk in Brazilië
– 'Eerst was ik katholiek, nu christen …'
– Iedereen zou de 'padres' moeten kennen …

21 PORTRET | Eline de Boo – Gerrit Vreugdenhil
– Stilte in Japan
– Hervormingsdag in Chili: teken van de Geest

26 ANTITHESE | Min Kang
Abraham Kuyper in Korea
Hartstochtelijk hervormer een begrip onder presbyteriaanse predikanten

33 KUNST IN BEELD | Laurel Gasque
'De Johannes de Doper van het hart'
Verbindende kracht van kunst in kerk en zending

38 INTERVIEW | Foka van de Beek
Arjan Hilbers: **'Wat kunnen wij bieden?'**
Gereformeerde zending in de 20e en 21e eeuw

43 PERSPECTIEF | Gerrit Noort
Zendelingen en missionarissen: van afwijzing tot aanvaarding

TussenRuimte
missionair • intercultureel • verbindend

jaargang 10 | nummer 3 | september 2017
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2017 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagfoto: Kerkinterieur in Mamasa op West-Sulawesi, Indonesië

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Redactieraad
Namens de NZR: Foka van de Beek, Arjan Hilbers, Gerrit Noort, Hans de Wit
Namens MissieNederland: Loeki van der Laan, Evert van de Poll, Bernhard Reitsma
Namens Prisma: Aldwin Geluk, Henk Jochemsen

Redactie
Jacoline Batenburg, Foka van de Beek (hoofdredacteur), Annemieke van den Berg, Piet Both, Laura Dijkhuizen, Peter-Ben Smit, Joshi van Veen, Chris Vonck, Wilma Wolswinkel

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
Arjan Hilbers/CGK (omslag, 38), protestantisme.wordpres.com (3), www.rijksmuseum.nl (10-11, 28), wikiwand.com (24), historiek.net (32), www.geheugenvannederland.nl (41)

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen *vanaf januari 2017*
Een jaarabonnement in Nederland kost € 44,50;
in het buitenland € 52,00. Studentenabonnement: € 29,00.
Losse nummers: € 11,50 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 16,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

500 jaar Reformatie

Het is niet alles goud wat er blinkt

Het kan niemand ontgaan zijn: dit is het jaar van Luther, met in zijn kielzog Calvijn, Zwingli en al die andere bekende reformatoren. De hoeveelheid tentoonstellingen, speciale reizen en evenementen laten zien dat er een grote behoefte is om 500 jaar protestantisme te herdenken. Maar wat valt er precies te vieren? Natuurlijk dat de Bijbel beschikbaar werd voor jan en alleman, zelfs allevrouw. Veel bijbelvertaalwerk, waaraan *TussenRuimte* met regelmaat aandacht schenkt, is geworteld in de revolutie van de zestiende eeuw en heeft daarna een enorme vlucht genomen, met naast linguïstische vaardigheden hermeneutiek als belangrijke medespeler.
Ook begon de machtspositie van Rome, dat via koningen en keizers alle touwtjes in Europa stevig in handen leek te hebben, te wankelen. De slachtofferrol die de vervolgde protestanten vervolgens wordt toegedicht, is vaak wel maar zeker niet altijd terecht. Ook al schijnt de Reformatie op te komen voor de 'gewone' man en vrouw – vaak zo ook belicht in diverse geromantiseerde verslagen, boeken en documentaires – er is ook een keerzijde. Europa wordt regelmatig tot een slagveld, de koloniën incluis. Slavenhandel gedijt. We mogen hierbij zeker niet alleen met het vingertje naar de Reformatie wijzen; macht is altijd een teer punt in Europa geweest. Maar het 'ont-dekken' van de schatten in dat mystieke Woord van God heeft niet bepaald geleid tot de zachtmoedigheid en vriendelijkheid die we wellicht zouden verwachten. Velen blijken moeite te hebben met Luthers nadruk op genade!

De 'nieuwe wereld' omstreeks 1565

Wanneer we in ons oecumenische magazine een blik werpen op de Reformatie in relatie tot zending, komen er bijzondere verhalen voorbij, zoals combinaties van bekende reformatoren met exotische oorden, mildheid vanuit roomskatholieke hoek ten opzichte van de zendingsdrang van gepassioneerde afstammelingen van de protestanten, en een kijkje in de keuken van Luthers eigen gedachten over zending.
Al met al een nummer dat de blik op de Reformatie verrijkt.

— Foka van de Beek en Laura Dijkhuizen, themaredacteuren

Luther en missie:

'De weg kwijt' versus 'alle gelovigen zijn zendeling'

Tot lang na de Reformatie heerste de opvatting dat de kerkhervormers, Luther incluis, volledig in gebreke waren gebleven op het gebied van de missionaire actie en zelfs ook ten aanzien van de missionaire opdracht van de kerk. Gustav Warneck, de vader van missiologie als een theologische discipline, schrijft in 1906 dat dit zo is omdat 'fundamentele theologische inzichten hen hinderden om hun daden, maar zelfs ook hun denken, een missionaire richting te geven'. Totdat Lutheronderzoekers 'des hervormers schrijven' nog eens nader gingen bestuderen.

In het Duitse *Evangelische Kirchenlexikon* (1962) wordt in bijna triomfantelijke woorden beschreven hoe de inzichten inzake Luther en zending aan het kantelen zijn. Luther vond immers dat het evangelie voor de hele wereld is en alle volkeren moet bereiken. Het is een plicht voor iedere christen om missionair te zijn, 'zowel overzees als in Duitsland, zo vaak hij met heidenen of Turken in aanraking komt', dominee of niet. Met 'Turken' bedoelde Luther destijds natuurlijk niet de inwoners van het huidige Turkije, maar de moslims, de inwoners van het Ottomaanse of Osmaanse Rijk (1299-1922).

Niet onbetuigd

Bij Luthers noorderburen had men Luther van het begin af aan al anders begrepen. De eerste wettelijke Zweedse koning Gustaaf Wasa gebruikte de aansporing tot missie al vanaf 1559 toen hij de aanzet gaf tot het zendingswerk onder de (heidense) Lapse bevolking in het noorden.

De Nederlanders waaierden uit via de Verenigde Oost-Indische Compagnie (1602), verlost van het juk van de Spanjaarden, en lieten zich in de Oost niet onbetuigd. In het kielzog natuurlijk ook Nederlandse lutheranen die bijvoorbeeld in het Zuid-Afrikaanse Kaapstad al vanaf 1743 onderhandelden om ook een andere christelijke traditie dan de gereformeerde uit te mogen dragen.

Het Nederlands Luthers Genootschap voor de Evangelisch Lutherse Zending, opgericht in 1852, had daarentegen een andere ontstaansreden: tegen vrijzinnigheid, vóór het behoud van de orthodoxe lutherse leer. Het ging er de initiatiefnemer, dominee Lentz, in eerste instantie om de lutherse theologie te verspreiden door leeskringen. Lentz was geïnspireerd door de Duitse missie-activiteiten die in de achttiende

eeuw gestalte begonnen te krijgen en die uitmondden in de oprichting van missiegenootschappen (Basler Mission 1815, Rheinische (1828) en Nord-Deutsche Mission (1836), allen op interconfessionele leest geschoeid; en de meer lutherse: Leipziger Mission (1836) en Berliner Mission (1824)). In Duitsland bekleedde Gustav Warneck in 1896 voor het eerst een leerstoel voor missiologie. Laatstgenoemde wordt overigens later door missiologen en theologen weggezet als de man die Luther niet begreep, laat staan zijn visie op missie.
Verschillende initiatieven leidden uiteindelijk in 1872 tot de oprichting van wat nu nog steeds het Nederlands Luthers Genootschap voor In- en Uitwendige Zending (NLG) heet. Bedoeld om in brede zin zending onder de heidenen te gaan uitoefenen, maar ook om de eigen predikanten toe te rusten. Het Genootschap is daarmee een van de oudste zendingsgenootschappen, dat wonderlijk genoeg zowel de 'buitenlandse' missie als de 'binnenlandse' missie tot doel had. Dat laatste is momenteel een urgent onderwerp van gesprek in veel Europees-lutherse missieorganisaties en kerken op basis van de veranderde positie van kerk in de samenleving.

Lutherse Wereldfederatie en missie

De behoefte van lutheranen wereldwijd om elkaar te ontmoeten mondde uit in het eerste Luthers Wereldconvent in 1923 in Eisenach. Afgesproken werd onder meer om vast te houden aan de Bijbel en de Lutherse belijdenisgeschriften met een oproep het christelijk onderwijs te blijven verdedigen. Parallel aan de ontwikkeling in de Nederlandse Hervormde Kerk werd in 1943 de Lutherse Zendingsraad opgericht, die zich inzette om zending een meer centrale plek binnen de kerk te geven. En daarmee viel zending onder verantwoordelijkheid van de synode. Er werd wel samengewerkt met het Luthers Genootschap.
Tijdens de oprichtingsbijeenkomst van de Lutherse Wereldfederatie (LWF) in 1947 in het Zweedse Lund stonden drie thema's centraal: theologische kwesties, de sociale en internationale problemen in de wereld en de zendingstaak van de kerk. Vanaf dat moment zijn de 66 lutherse kerken uit 26 landen gezamenlijk gaan nadenken over zending. Nu zijn dat 145 lidkerken in 98 landen die gezamenlijk meer dan 78 miljoen leden representeren.
De grote conferentie van Afrikaanse lutherse kerken in Marangu (het huidige Tanzania, 1955) gaf de eerste belangrijke denkrichting over missie: zo snel mogelijk komen tot gelijkwaardige verhoudingen tussen Noord (kolonisatoren) en Zuid (gekoloniseerden), onderwijs en ontwikkelingsleiderschap kregen prioriteit. Maar het allerbelangrijkste werd de roep om niet te discrimineren. Het zou de verspreiding van het christendom ten goede komen als missionarissen in hun relatie met Afrikanen een beter voorbeeld zouden geven in het bestrijden van discriminatie. De contouren van rassendiscriminatie in Zuid-Afrika waren al zeer zichtbaar in de jaren vijftig van de vorige eeuw.
Daarnaast werd een dringende oproep gedaan om meer Afrikanen in de officiële organisatie van de kerk in Afrika te betrekken. Met een verzoek aan zowel zendelingen als

Afrikanen om respectvol en geduldig met elkaar om te gaan. Van begin af aan werd ook communicatie betrokken in de visie op missie.
In het kielzog van 'Marangu' vonden soortgelijke bijeenkomsten plaats van Europese lutherse minderheidskerken in 1956 in Semmering (Oostenrijk) en van Aziatische lutherse kerken in Madras.

Luther en missie

Terug naar de basis, Maarten Luther. Misschien ging zijn denken over missie in de schijnbare eenvoud in eerste instantie aan mensen voorbij. Nadenken over Luther vraagt, zoals altijd bij het verleden, om het inbeelden van de context. Luther heeft nooit een eigen traditie willen beginnen, hij wilde de Rooms-Katholieke Kerk van binnenuit hervormen; een kerk die tot dan toe het Latijn bezigde.
Volgens Luther moet ieder individu, ook als hulpeloze zondaar in de ogen van God, het Woord van God horen als wet en evangelie. De kerk vindt haar missie in de 'Missio Dei', Gods missie om de verlorenen te redden; zending is bij uitstek het werk van de Drieenige God. Het is zeer aannemelijk dat Luther juist niet rept over missionarissen als aparte groep. Alle gelovigen zijn beschikbaar voor God om het woord van verlossing uit te dragen, iedereen.
De kerkhervormer realiseerde zich dat het werk van de Heilige Geest nooit af zou zijn in dit leven, zoals ook de missie van het evangelie nooit de bekering van iedereen zal bewerkstelligen. In plaats daarvan wordt van christenen gevraagd om, altijd vernieuwd door geloof, hoop en liefde, geduldig het kruis van lijden te dragen. Zonder de hoop te verliezen op de overwinning van God op de krachten van de duivel, moeten christenen zich realiseren dat ze altijd een minderheid zullen zijn.
Als een van de weinige lutherse theologen en missiologen in de afgelopen vijfhonderd

Luther rept niet over missionarissen als aparte groep: alle gelovigen zijn beschikbaar om het woord van verlossing uit te dragen.

jaar, gaf Eugene Bunkowske (1989, 'Luther the missionary', 'Luther and the Growth of the Church') een aanzet tot het ontwikkelen van een systematische methodologie. Hij abstraheerde acht punten als het gaat over Luthers bijdrage aan missiologie:

- spontaniteit: we horen en zenden
- gebaseerd op de Bijbel: *sola scriptura*, theocentrisch
- gebed als prioriteit
- sacramenteel (de missionaire kerk is een sacramentele kerk)
- mens-georiënteerd
- student-gecentreerd: denk aan de duizenden studenten die naar Wittenberg kwamen voor Luthers onderwijs)
- onderrichtend: Luther zelf was een leraar en gebruikte alle mogelijke media om te doceren)
- contextueel bepaald: Luther was niet echt bereisd, maar hielp zijn studenten om het Woord naar hun eigen land te brengen; hij had dat zelf ook al gedaan door de Bijbel in het Duits te vertalen.

Wereld-missie in ontwikkeling

Sinds de eerder genoemde conferenties van de Lutherse Wereldfederatie, heeft het denken zich bewogen van nog steeds zending met de hoop op bekering tot een contextuele visie op zending.
In 2004 verscheen het nog steeds geldende document 'Mission in context'. Daarin wordt holistische missie verder uitgewerkt. Er wordt onderscheid gemaakt tussen missie, het zijn van de kerk, en missionair, de actie van de kerk. Missie is op basis van ervaring, allesomvattend en de opdracht van ieder, waarbij niet de bekering voorop staat, maar het uitdragen van en leven volgens het evangelie.
De Drie-eenheid is een gemeenschap in missie. Het is een gemeenschap van 'goddelijk zenden'. De Drie-eenheid versterkt die Ene die is gezonden, én begeleidt hem om transformatie, verzoening en kracht in de wereld te brengen. Gods missie als verlosser is ontsloten in de weg van de Zoon, namelijk incarnatie, het kruis en de opstanding. De incarnatie, de menswording van God in Jezus, geeft een model voor holistische missie. Door het zenden van zijn Zoon komt God in het alomvattende, holistische, geheel van de menselijke existentie. En weer komt Luther door: iedereen neemt deel aan missie. Allen maken deel uit van de gemeenschap van de 'gezondenen'.
De LWF en haar lidkerken denken ook heel praktisch. De betekenis van ontwikkeling, groei, is in de afgelopen jaren drastisch veranderd. Vanuit een nadruk op economie en rijkdom ligt de vernieuwde focus op de emancipatie van het individu en de transformatie en bevrijding van de maatschappij, waarbij het sociale, culturele en spirituele welzijn van de mens wordt omarmd. Ontwikkeling, en daarmee ook ontwikkelingshulp, als wezenlijk onderdeel van transformatie en *empowerment* is een integraal deel van de missie van de kerk.
Tijdens de 12e Assemblee, het hoogste beleidsbepalende orgaan van de LWF, in mei 2017 is een voorstel aangenomen waarin voor de komende jaren om verdere visieontwikkeling wordt gevraagd op het concept holistische missie, missie in de context. De kern van het voorstel is om 'het wezen van de kerk op basis van missie te heroverwegen'.

Lutherse zending nu

Het Nederlands Luthers Genootschap voor In- en Uitwendige Zending is in 2004 niet meegegaan in de Protestantse Kerk in Nederland. Dat betekende dat het NLG de oude partnerschappen vanuit de zending van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden kon consolideren en versterken: het NLG ondersteunt de levendige lutherse traditie in Nederland en in het buitenland, financieel en/of met deskundigheid. Daar is voor gekozen omdat het NLG een stabiele maar kleine speler in het veld is, en geheel op vrijwilligers draait. Een groot deel van de 'lutherse' zendingsopdracht is al heel lang ondergebracht in Kerk in Actie.
In het binnenland geeft het genootschap ieder jaar het Evangelisch-Luthers Dagboek uit, met het luthers dienst- en leesrooster, dagelijkse meditaties en een adressenbestand. Daarnaast worden op aanvraag lutherse projecten (mede) ondersteund.
Indachtig het luthers wereldwijd denken over 'ontwikkeling' is het Genootschap een bescheiden, maar trouwe, partner van de afdeling Worldservice van de Lutherse Wereldfederatie. Worldservice is de uitvoerder van ontwikkelingshulp en noodhulp via de LWF. Met haar decennialange ervaring in de opvang van vluchtelingen is Worldservice een grote partner van de UNHCR, de mensenrechtenafdeling van de Verenigde Naties.
In het buitenland ligt de nadruk op Suriname en het Indonesische eiland Nias en de daarnaast gelegen Batu-eilanden. Zo restaureerde het genootschap lutherse bejaardenhuizen in Paramaribo, ondersteunde het met emeritus predikanten vacatures in het domineesbestand van de lutherse kerk in Suriname en helpt het momenteel met zowel financiën als deskundigheid bij de restauratie van het Bätzorgel in de Maarten Lutherkerk aan de Waterkant in Paramaribo.
Ooit kwamen de eerste, door het Genootschap naar Nederlands-Indië uitgezonden, missionarissen min of meer bij toeval terecht op de Batu-eilanden. Op het belendende Nias werd samengewerkt met de Duitse Rheinische Mission. Vanouds draagt het Genootschap bij aan het theologisch onderwijs op Nias, als ook in de vorm van beurzen voor studenten die vanuit Nias en de Batu-eilanden elders hun scholing genieten.
Het Genootschap helpt bij het bouwen van scholen, van pastorieën, bij de pensioenen van predikantsweduwen bij gebrek aan pensioenvoorzieningen, en nog veel meer praktische zaken. Zo wordt in dit Reformatiejaar samen met de Lutherse Diaconie Amsterdam en de Evangelisch-Lutherse Synode geld ingezameld voor speedboten voor de Batu-eilanden, hard nodig voor gemeenschapsvorming in die eilandenarchipel.

** Een uitgebreide versie van dit artikel met literatuur staat op de website zendingsraad.nl/publicaties*

— Praxedis Bouwman is onder meer voorzitter van het Nederlands Luthers Genootschap voor In- en Uitwendige Zending en president van het aan de Lutherse Wereldfederatie verbonden communicatienetwerk voor lutherse minderheidskerken in Europa, KALME.

Geldelijk gewin boven genade

Kerk, zending en slavernij in de Nederlandse koloniën

De Reformatie predikte een boodschap van genade. Hoe is die boodschap te rijmen met de harde praktijk van slavenhandel en uitbuiting in de zeventiende eeuw door veelal christelijke kooplieden en plantagehouders?

In 1668 reisde dominee Johan Basseliers naar Suriname, de kolonie die net was veroverd door de provincie Zeeland. In een brief naar huis uit 1672 klaagde hij over de omstandigheden waarin hij zijn bediening moest uitoefenen.
Hij was verantwoordelijk voor twee locaties die ver van elkaar af lagen, hij beschikte niet over een eigen vaartuig, en hij werd geteisterd door regen en hitte – niet in de minste plaats vanwege de slechte staat van het kerkgebouw.
Zijn situatie was zodanig dat hij 'met Job wel mogen vragen heb ik ook steenen cragt?' (Job 6:12). Op dat moment had hij al drie jaar geen salaris ontvangen van de Staten van Zeeland.

Tegelijkertijd schreef zijn vrouw, Sarah van Scharphuisen, dat ze God dankte dat zij en haar man Basseliers toch wel als de besten in het land leefden. Daarmee wilde ze vooral aangeven dat haar huwelijk met Basseliers de juiste keuze was geweest.
Ze hadden schapen, geiten, varkens en hoenders, haar man bestelde eten als boter, meel en koren in de Nederlandse Republiek, en als ze zin hadden in vis stuurden ze een 'neeger of indejaen' naar de rivier. Deze twee mensen behoorden tot de acht tot slaaf gemaakten die voor het huis van het domineesechtpaar zorgden. Daarnaast hadden haar man en haar broer, die diaken was, nog veertig mensen in slavernij die de suiker op de plantage verbouwden.

Het was voor Van Scharphuisen de normaalste zaak van de wereld. Maar hoe kon de religieuze rol van haar man Basseliers met zijn bestaan als slaveneigenaar samengaan? Hoe paste slavernij in een gereformeerde samenleving? En in hoeverre was er in de koloniale maatschappij plaats voor zendelingen?
Dit artikel gaat over de manier waarop een christelijk land slavenhandel dreef, en het laat zien dat eenmaal in de koloniën de gereformeerde religie nauwelijks gedeeld werd met de mensen die in slavernij leefden.

Afbeelding:
Bron: The National Archives, High Court of Admiralty 30, inv. no. 227

Slavernij bijbels verdedigd

De Nederlandse regenten die het grote kapitaal van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) ingelegd hadden, zijn veelal lid van de gereformeerde kerk geweest. Zonder een dergelijk lidmaatschap was het niet mogelijk een publieke functie te bekleden, en veel bestuurders van de overzeese compagnieën waren ook op een of andere manier bij het openbare leven betrokken.
Zij waren ook degenen die de beslissing namen om met de WIC ook tot slaaf gemaakte mensen uit Afrika te kopen om in Amerika te verhandelen. Hoewel de WIC hier wel om bekend staat, is het van belang op te merken dat slavenhandel in het gebied van de VOC ook op grote schaal plaatsvond, zij het dat deze handel vaak in handen was van particulieren in dienst van de VOC.
Er waren genoeg bijbelteksten die aangegrepen werden om slavernij te verdedigen. Slavernij zou bijbels te rechtvaardigen zijn als het ging om mensen van andere volken (Leviticus 25:44-46). Afrikanen werden gezien als afstammelingen van Cham, die de (Europese) afstammelingen van Sem en Jafet hoorden te dienen (Genesis 9:25-27).
Ook in het Nieuwe Testament werd slavernij als instituut niet compleet afgewezen, maar werd juist de nadruk gelegd op het streven naar goede verhoudingen binnen de status quo (zoals in 1 Timoteüs 6:1-2, Titus 2:9-10). In Christus waren slaaf en vrije weliswaar broeders (op het moment van schrijven een radicale gedachte), maar dit betekende volgens de meeste mensen in de zeventiende eeuw niet dat slavernij afgeschaft moest worden.
Opmerkelijk genoeg maakten Europeanen overigens onderscheid wat betreft de locatie: in Europa was slavernij verboden, buiten Europa was het geheel geaccepteerd. Iemand die in slavernij in de Nederlandse Republiek aankwam, bijvoorbeeld als diens eigenaar hem of haar had meegenomen, moest in de Republiek na een half jaar worden vrijgelaten.
Meer dan een half miljoen Afrikanen zijn door Nederlanders ingescheept om in Amerika verkocht te worden. Historici schatten dat de hoeveelheid mensen die werden verhandeld in VOC-gebied niet veel lager was. De Nederlanders die vanuit de Republiek vertrokken om in Afrika mensen in te kopen waren, net als de meeste Nederlandse kolonisten, christelijk. Het geloof speelde in het dagelijks leven, en daarmee in deze handel, een rol.

In een verslag van een kapitein van een slavenschip komt dat tot uitdrukking. Hij schreef dat het moeilijk was om mensen te kopen omdat ze vanwege de concurrentie van andere Europese schepen te duur waren. Hij vervolgde dat hij hoopte dat 'Godt veranderinge sal verleenen', want hij had begrepen dat de graaf van Sonho (het noorden van hedendaags Angola) oorlog zouden gaan voeren tegen de koning van Congo. Met de krijgsgevangenen die een dergelijk gewelddadig inter-Afrikaans conflict zou opleveren, verwachtte de kapitein eindelijk de juiste hoeveelheid kunnen inkopen tegen een redelijke prijs.

Afbeelding: Plantages van dominee Johan Basseliers en Van Scharphuizen, detail Kaart van Suriname (1713), Joachim Ottens

Bezwaarde geluiden

Waar slavernij in de vroegmoderne tijd wordt besproken, wordt vaak naar voren gebracht dat dit nou eenmaal een gebruikelijk fenomeen was in die tijd. Afrikanen maakten elkaar tot slaaf in oorlogen. Kapers uit Noord-Afrika overmeesterden schepen en maakten de Europeanen daarop ook tot slaaf – behalve als ze zich bekeerden tot de islam. Zij staan dan ook bekend als christenslaven. Hoewel het zeker zo is dat slavernij in verschillende samenlevingen voorkwam, en Europeanen hun gevangenen veelal kochten van Afrikanen, is de schaal en het karakter van het instituut slavernij wel veranderd door de trans-Atlantische slavenhandel. Door de overtocht naar Amerika was de kans op terugkeer nihil, de arbeid die voornamelijk op plantages werd uitgevoerd was moordend, en generatie op generatie bleef in slavernij geketend. Immers, elk kind van een slavin werd automatisch bezit van de eigenaar van de moeder. Bovendien werden meer Afrikanen tot slaaf gemaakt om aan de toenemende Europese vraag te voldoen.
Had binnen de kerk dan niemand bezwaar tegen de slavenhandel? Dat was niet het geval. Er waren verschillende dominees die erop wezen dat het om een onmenselijke praktijk ging, en dat er wreedheden werden begaan in de koloniën. Het aantal mensen dat zich uitsprak tegen slavernij was echter bijzonder klein. Zij wisten de grote hoeveelheid mensen die op een of andere manier geld verdienden aan de handel niet te overtuigen. De winst ging immers niet alleen naar de mensen die zelf overzee gingen om mensen te verhandelen – het ging naar bestuurders van de compagnieën, naar mensen die bij de groei van een maritieme sector belang hadden, mensen die gemigreerd waren naar de koloniën en gebruik maakten van slavenarbeid om hun velden te verbouwen.

Kerk voor 'eigen mensen'

Een dominee als Johan Basseliers was in de zeventiende eeuw niet naar Suriname verhuisd om de Afrikaanse of inheemse tot slaaf gemaakte mensen van dienst te zijn, en ook niet om het woord onder niet-christenen te verspreiden. Hij nam als dominee vooral verantwoordelijkheid voor de mensen die al onderdeel waren van de gereformeerde kerk.
Bij de katholieken in de Spaanse en Portugese gebieden werden ook de tot slaaf gemaakte Afrikanen geacht volgens de katholieke leer te worden gedoopt en te leven. Dit was niet het geval in de Nederlandse koloniale gebieden. Bij het protestantisme stond het zelf lezen van de Bijbel centraal. Om tot de gereformeerde kerk toe te kunnen treden, moest je deze keuze bewust en op basis van kennis van het evangelie maken. Het idee bestond onder de Nederlanders dat je de tot slaaf gemaakte mensen beter ongeletterd en onwetend kon houden. Daarmee vermeed je ook een netelig dilemma: mocht je mensen die zich bekeerd hadden wel in slavernij houden?

Tot slaaf gemaakten beter ongeletterd en onwetend houden

Dit dilemma werd overigens niet overal en altijd als dilemma ervaren. In Nieuw-

Nederland (tegenwoordig New York) waren in de eerste decennia van het bestaan van de kolonie, aan het begin van de zeventiende eeuw, verschillende mensen van Afrikaanse afkomst gedoopt en lid geworden van de kerk. Nog steeds kunnen historici bijzondere patronagenetwerken achterhalen door de banden van Afrikaanse slaven met peetouders van Europese afkomst na te gaan. Maar in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd dit ook in Nieuw-Nederland ongebruikelijker. Mogelijk werd ook hier slavernij geformaliseerd en daarmee meer rigide de mensen van Afrikaanse afkomst gescheiden van de witte bevolking. Uiteindelijk werd in de meeste Nederlandse koloniën bewust de keuze gemaakt om de Afrikaanse mensen in slavernij niet met het evangelie kennis te laten maken.

Gestrande pogingen

Het is niet dat de gereformeerde kerk helemaal geen wens had om mensen van niet-Europese afkomst tot het christendom te bekeren. Hierbij had men vooral aandacht voor de oorspronkelijke bevolking, waarvan verschillende mensen werden meegenomen naar de Nederlandse Republiek om het juiste godsdienstonderwijs te ontvangen en eventueel later weer terug te keren om zendeling te worden onder hun eigen volk. Hoewel dit wel tot een aantal bekeringen heeft geleid, zijn verschillende pogingen om dit ook naar de lokale bevolking uit te breiden gestrand. Op lange termijn was dit dus weinig succesvol. Wellicht had dit ook te maken met het feit dat er binnen de Nederlandse samenleving veel ruimte was voor andersdenkenden. In tegenstelling tot katholieke landen, was er in de Republiek in ieder geval vrijheid van geweten. Echte lidmaten van de gereformeerde kerk vormden de minderheid van de bevolking. Hiermee was de kerk minder inclusief, en dit is ook te zien in de koloniën. Een dominee als Basseliers kwam in eerste instantie in Suriname voor de mensen die al lid waren van de kerk.

Eenmaal in de kolonie aangekomen bepaalde de kerk wel het dagelijks leven, ook voor mensen die niet tot de kerk behoorden. In een kolonie als Suriname was het gebruikelijk dat, net als in de Republiek, kolonisten alleen tot het koloniaal bestuur konden toetreden als ze christelijk waren. Omdat in Suriname de joodse bevolking een belangrijk onderdeel vormde van de samenleving, verwierven zij wel het recht om te stemmen. Ook lobbyden ze voor het recht om op zondag te mogen werken, omdat ze zaterdag al het werk neerlegden. De regel dat op zondag niet gewerkt mocht worden, gold namelijk voor de gehele bevolking – inclusief de Afrikaanse bevolking.

Dit wil overigens niet zeggen dat de slaven een dag vrij hadden. De zondag waren ze vaak genoodzaakt op het stukje land dat hen was toegewezen te werken, om hun eigen eten te verbouwen. Ook probeerden veel mensen die in slavernij leefden op andere manieren, zoals handel of prostitutie, een beetje geld te verdienen. In de praktijk was de zondagsrust alleen voor christenen.

Hernhutter-evangelisatie

Er waren kleine groepen christenen die wél vonden dat aan Afrikaanse slaven en de oorspronkelijke bevolking van Amerika het evangelie moest worden verkondigd,

maar dit waren voornamelijk katholieken en evangelisten die niet uit Nederland kwamen. De Nederlandse planters zelf bleven tot in de negentiende eeuw weerstand bieden tegen evangelisatie onder de slavenbevolking, omdat ze vreesden dat dit hun machtspositie zou kunnen verstoren.
Wat betreft evangelisatie in Suriname springen de uit Duitsland afkomstige Hernhutters, nu bekend als de Evangelische Broedergemeente, in het oog. In de achttiende en negentiende eeuw waren broeders actief, ondanks tegenstand van zowel het bestuur als de officiële kerk in Suriname. De zending verliep echter moeizaam, en zeker in het begin werd al snel besloten voornamelijk te proberen de lokale Caraïben en Arawakken te bereiken – wegens de bezwaren van plantage-eigenaars om mensen van Afrikaanse afkomst met het christendom kennis te laten maken.
Pas in de late achttiende en negentiende verlegden ze de aandacht meer naar de tot slaaf gemaakte Afrikanen, nadat de plantagehouders de Duitse evangelisten eindelijk toelieten op hun plantages. De zending vond nog steeds binnen de kaders van slavernij plaats, want ook door deze zendelingen werd de afschaffing van slavernij niet voorgestaan. De nadruk lag op het laten kennismaken met het evangelie, en op het geestelijk leven van de bekeerlingen. Er werd nauwelijks aandacht besteed aan de levensomstandigheden op de plantages, hoewel het voor de evangelisten wel duidelijk moet zijn geweest hoe de verhoudingen lagen.
Hoewel de zending van de Evangelische Broedergemeente in de achttiende eeuw zeer moeizaam op gang kwam, heeft deze op de lange termijn veel invloed gehad. Tegenwoordig is de Evangelische Broedergemeente het grootste protestantse kerkgenootschap in Suriname.

Moeizaam

Natuurlijk is uiteindelijk de slavernij afgeschaft in het hele Nederlandse koninkrijk, maar dat ging niet moeiteloos en zeker niet snel. Langdurig verzet van tot slaaf gemaakten zelf – door ontsnappingen of gewelddadige opstanden – maakte het handhaven van het systeem moeilijker, maar in Nederland was er een sterke lobby die desondanks de slavenhandel in stand wilde houden.
Onder druk van Engeland heeft Nederland in 1807 de handel in mensen uit Afrika afgeschaft. Sinds de jaren 1840 begon de lobby om de afschaffing van slavernij in de koloniën zelf pas werkelijk op gang te komen in Nederland. Onder andere de antirevolutionairen, zoals Guillaume Groen van Prinsterer, stonden achter de afschaffing van de slavernij. Het duurde echter nog lang voordat dit daadwerkelijk plaatsvond – officieel gebeurde dit in 1863, maar in praktijk moesten vrijgelatenen nog tien jaar onbetaald werk verrichten voor hun voormalige eigenaars. De Nederlandse staat betaalde ook compensatie na de afschaffing van de slavernij – aan de eigenaars die nu hun onbetaalde arbeidskrachten moesten missen.[11]

** Op zendingsraad.nl/publicaties staat dit artikel met bronnen en verwijzingen naar meer informatie over het Nederlandse slavernijverleden.*

— Suze Zijlstra is universitair docent Maritieme geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Missionair probleem

De Reformatie vanuit oud-katholiek perspectief

'The great mistake' noemde een van mijn docenten in New York de protestantse Reformatie. Hij bedoelde ermee dat daardoor allerlei theologische accenten in confessionele identiteiten gestold geraakt waren. Het verhinderde toegang tot de volheid van de traditie, de eenheid van de kerk, wederzijdse ondersteuning en inhoudelijke verrijking van christenen, en een geloofwaardig getuigenis van de kerk.
Als in Christus de mensheid, zelfs de schepping, tot één gemeenschap verzoend is, dan is het weinig overtuigend wanneer die gemeenschap gestalte krijgt door een hele reeks elkaar beconcurrerende, zelfs bestrijdende kerken en gemeenschappen. Het uitvloeisel van de Reformatie staat daarmee ook haaks op de intenties van 'de reformatoren', die vernieuwing, geloofwaardige missie en verkondiging, niet schisma en verdeeldheid, wilden.

– Het hoort overigens bij de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland – waarvan de Oud-Katholieke Kerk voortzetting is – dat ze sinds het einde van de zestiende tot het begin van de negentiende eeuw in illegaliteit moest leven, die juist weer door de gereformeerde kerk bevorderd was. Nederlandse tolerantie is een zeer relatief begrip! –

Kortom, het gedenken van de Reformatie stelt iedereen voor een enorm missionair probleem: de verdeeldheid van de kerken, die de verzoening en de gemeenschap die de kerken verkondigen tegenspreekt. Verdeeldheid onder protestantse kerken is daarbij één ding, de scheiding tussen katholieken en protestanten een ander, de scheiding tussen westers en oosters christendom een volgende, de scheiding van deze twee van oriëntaals christendom er nog eentje.
Missie en verkondiging is alleen dan geloofwaardig wanneer kerken zelf de verzoening en gemeenschap belichamen waar ze getuigenis van afleggen. Een echte, authentieke boodschap is immers altijd een belichaamde boodschap. Kerken willen uiteindelijk graag een zichtbaar en ervaarbaar teken zijn van hun verkondiging van Christus: als het Lichaam van Christus.
Deze nadruk op oecumene is goed oud-katholiek, maar zeker niet exclusief oud-katholiek. De grote oecumenische beweging van de twintigste eeuw kreeg een beslissende impuls van de Wereldzendingsconferentie in Edinburgh van 1910.

— Peter-Ben Smit is universitair docent Nieuw Testament aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam, bijzonder hoogleraar aan het Oud-Katholiek Seminarie, (assistent-)pastoor in de Oud-Katholieke Parochie Amsterdam en lid van de redactie van TussenRuimte.

Evangelische bekeringsijver en de rooms-katholieke kerk in Brazilië

'Brazilië is het grootste katholieke land ter wereld en iedereen zou de '*padres*' moeten kennen, zeker in het binnenland waar ik werk', schrijft Jan Rietveld, terwijl hij zich afvraagt hoe het komt dat zijn kerk buiten het bereik van mensen in de marge is komen te liggen. Laura Dijkhuizen schetst hoe er bij evangelische christenen na het 'schaapjes stelen' meer ruimte komt voor dialoog en hoopt op een vruchtbare kruisbestuiving.

'Eerst was ik katholiek, nu christen ...'

'Met de komst van de evangelischen is de Reformatie uiteindelijk ook tot Zuid-Amerika doorgedrongen.' Deze leus, ietwat aangepast, wordt met regelmaat gehanteerd wanneer er gesproken wordt over de komst en groei van de evangelische kerken in Zuidelijk en Latijns-Amerika.

Het gaat daarbij niet over de *evangelicals*, zoals deze bekend zijn in Noord-Amerika – de Trump-aanhangers bij wijze van spreken – maar over de pentecostale tak, met heldere richtlijnen hoe te leven en vooral hoe niet, en een grote afhankelijkheid van de leiding van de Geest. Enthousiaste samenkomsten, genezing en bevrijding, charismatische leiders en als aanhangers veel voormalige katholieke gelovigen.
'Eerst was ik katholiek, nu ben ik christen en ik hoor bij de kerk van *pastor* die-en-die.' Een uitspraak die ik vaak optekende tijdens de interviews die ik had voor mijn eindscriptie theologie, met specialisatie pentecostalisme.

Voor veel evangelischen waren katholieken geen wedergeboren christenen en daarom dankbaar object voor evangelisatie-activiteiten. Evangelische organisaties stuurden zendingswerkers naar zuidelijke landen om deze 'christenen-in-naam' te bekeren tot een oprecht geloof en een levende relatie met Jezus. Wellicht een mooi streven, maar in deze tijd van toenadering en eenheid iets waar we met dubbele gevoelens naar kijken.

Schaapjes stelen

Sheep stealing, proselitisme, bekeringsijver. Voor het weglokken van gelovigen uit andere kerken bestaan diverse termen met

meestal geen positieve connotatie. Vanaf de Reformatie tot op de dag van vandaag hebben gelovigen min of meer vrije keus in hoe zij hun geloof beleven en bij welke kerk zij zich aansluiten. Het is alleen de vraag in hoeverre die keuze beïnvloed wordt door factoren die niet per se ingegeven zijn door een open houding ten opzichte van de achtergrond van de *niet-* of *fout*-gelovige?
Gelukkig is er in de laatste decennia meer ruimte voor het gesprek over de gevoeligheden rondom het overgaan van christenen van de ene naar de andere kerk.
Zo vond er in de jaren negentig van de vorige eeuw een uitgebreide dialoog plaats tussen de katholieke kerk en de World Evangelical Alliance, waarin het stelen van elkaars schaapjes een belangrijk onderwerp van gesprek was. Juist door de dialoog, kwam men erachter dat er veel overeenkomsten te vieren zijn tussen beide zo verschillend ogende kerkgenootschappen. De waardering groeide, wat uitmondde in de toezegging om niet actief meer te evangeliseren onder de katholieken of vice versa, maar wel naar de eigen gelovigen de openheid te houden dat zij de vrijheid hebben om de plaats van aanbidding zelf te kiezen.

Kruisbestuiving

Een mooie dialoog met een fijne uitkomst. Toch durf ik er mijn hand niet voor in

Iedereen zou de '*padres*' moeten kennen …

Mijn kapper is een groenteteler, die in vrije uurtjes in het marktgebouw wat bij verdient. Het hokje waar net een stoel in past, is wat viezig en voortdurend komen er mensen om de hoek kijken, die duidelijk niet tot de elite van de samenleving behoren. Een straatjongetje, dat net een rotje had laten ontploffen in een vuilnisbak, ziet mij zitten en vraagt: 'Bent u '*pastor*'?'. Hij is onlangs met zijn moeder in het dorp komen wonen en schetst mij hoe zijn korte leven tot nu toe is verlopen: in de marge van de samenleving.

Het is niet de eerste keer dat ik '*pastor*' word genoemd – het woord voor voorganger in een evangelische gemeente – en altijd in een bepaalde 'marginale' omgeving: gevangenis, buitenwijk of ziekenhuis. Men spreekt niet van een politieman, een arts, een advocaat of een andere gestudeerde, nog minder van een '*padre*', wat ik ben.
Brazilië is het grootste katholieke land ter wereld en iedereen zou de '*padres*' moeten kennen, zeker in het binnenland waar ik werk. Ze zijn ook duidelijk aanwezig in het culturele erfgoed. Daarom schrik ik van de vraag van het jongetje: hoe kan in luttele jaren de katholieke kerk zo ver buiten het bereik van mensen in de marge zijn komen te liggen?

'Bruin' katholicisme

Toen de Franse missionaris Martin de Nantes in 1671 tijdens de twee maanden durende

het vuur te steken dat evangelische organisaties het katholieke geloof zodanig respecteren dat hun gesprekken met de ander niet leiden tot het verlaten van de moederkerk.
Is dat erg? In het kader van de oecumene vind ik het op z'n minst jammer dat ik enthousiaste leiders in pinksterkerken tegenkom die zeggen: 'Eerst was ik katholiek, nu ben ik christen'. Kenden zij hun eigen achtergrond niet? De rijkdom van de christelijke traditie bewaard in de moederkerk?
Het volgende artikel van pastoor en missioloog Jan J. Rietveld laat zien dat er binnen de katholieke kerk een lacune kan zijn die opgevuld wordt door de zo praktische en belevenisrijke invulling van de evangelischen. Daarentegen ken ik op dit moment binnen mijn eigen beweging meerdere mensen die voor de rust, de serene sfeer, de mystiek rondom het beleven van Gods aanwezigheid, regelmatig een katholieke dienst bezoeken. Een kruisbestuiving waar wellicht in de toekomst een hele mooie nieuwe oude vorm van geloofsbeleving uit kan groeien? Ik hoop het!

— Laura Dijkhuizen studeerde Pentecostalisme aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en schreef onlangs met Henk Bakker e.a. het boek *Typisch evangelisch. Een stroming in perspectief.*

bootreis van Lissabon naar Salvador een protestantse man bekeerde, moet hij dat als een positief teken gezien hebben voor zijn missie onder de Cariri-Dzubucua indianen, die uiteindelijk zeventien jaren zou duren.
Hij kwam in eerste instantie terecht in een indianengehucht aan de voet van de Carnoio-berg, op tien kilometer afstand van het dorpje waar ik nu dit artikel zit te schrijven. Dat was op uitnodiging van Antonio de Oliveira Ledo, een grote veehouder, die wilde dat de missionaris het verschil tussen het mijn en het dijn uitlegde, omdat zijn kuddes geminimaliseerd werden door de indianen die geen individueel bezit kenden.
De kapucijner missionaris (uit de orde der Franciscanen) werd een bevlogen verdediger van diezelfde indianen en richtte zich daarvoor zelfs tot het Portugese hof. Uiteindelijk baatte het niet. De indianen stierven uit en lieten enkel nog wat woorden en gebruiken na.
Heel deze Braziliaanse Cariristreek wordt bevolkt door hun afstammelingen vermengd met Portugees, Joods en Afrikaans bloed, elk met eigen religieuze tradities. Op afstand van het officiële katholicisme ontstond een eigen soort volkskatholicisme, het 'bruine katholicisme' genoemd.

Romeins katholicisme

Na de komst van de Portugezen werd de katholieke kerk de officiële kerk van Brazilië maar wel onder een merkwaardige constructie: ze werd administratief bestuurd door de staat. Dit wordt het patronaatssysteem genoemd, dat bleef bestaan tot het einde van de negentiende eeuw. Met de scheiding van kerk en staat kreeg de katholieke kerk weer zeggenschap over zichzelf. Ze richtte zich nu sterk op Rome wat betreft organisatie en pastorale aanpak en met grote nadruk op sacramenten en katholieke verenigingen en organisaties.

Een van de eerste godsdienstsociologische publicaties in Brazilië stamt uit 1955 en evalueerde het katholicisme. Hierin werd de vinger op de zwakke plek gelegd: het katholicisme zou weinig onderbouwd zijn en kampte met een groot priestertekort. Tevens werd geconstateerd dat het protestantisme flink zou groeien.
Deze profetische visie word hier in het binnenland duidelijk vanaf 1990 met de groei van een grote hoeveelheid evangelische en pinksterkerken. Duidelijk moet gesteld worden dat het om zeer verschillende kerkgemeenschappen gaat: het is misleidend en misvormend om ze allemaal op één hoop te gooien en zo misplaatste generalisaties te maken. Dit alles gebeurde ondanks of juist door een nieuwe vorm van theologie en pastoraat die binnen het katholicisme opgang maakte: de bevrijdingstheologie.

De kerk koos voor de armen ...

In het begin van de jaren zeventig ontstaat er op dit continent een nieuw soort theologie genaamd: bevrijdingstheologie. Ze vertrekt vanuit de praktijk van de armoede, aandachtige bijbellezing, een nieuw kerkmodel van kleine basisgemeenschappen en hantering van sociologische analyses van de maatschappij.
Centraal staat de befaamde 'voorkeursoptie voor de armen'. In het Zuid-Amerika met zijn armoede en dictaturen wordt ze door velen omhelsd en krijgt bekende vertegenwoordigers, zoals de bisschoppen Romero en Camara en theologen als de gebroeders Boff, Segundo, Comblin, Mesters en de bisschop die mij wijdde, Dom Luis Gonzaga Fernandes.
De ontwikkelingen werden van scherpe kanttekeningen voorzien vanuit Rome. Hier in Brazilië kwam het tot een scheiding van geesten, verwoord in artikelen in het toonaangevende katholieke theologische tijdschrift *Revista Eclesiastica Brasileira* van 2007-2008 met een polemiek tussen de twee gebroeders Boff. Clodovis verdedigde tegen zijn broer Leonardo de stelling dat de bevrijdingstheologen vaak gewoon sociologen, sociaal werkers of politicologen geworden waren. Hij haalde een voorbeeld aan hoe de katholieke kerk er alles aan gedaan had om voor landlozen grond te krijgen in een jarenlange strijd. Nadat dit bereikt was, waren

Uitstapje met straatkinderen in Rietvelds oude auto

Wandeltocht met een flinke groep kinderen

echter alle boeren evangelisch geworden. De theoloog geeft eenzelfde evaluatie van zijn eigen werk in een grote stadswijk in Rio de Janeiro: heel veel sociaal werk, maar er werd geen gezonde katholieke kerkgemeenschap gevormd. Deze analyse werd samengevat in de slogan: 'De kerk koos voor de armen, maar de armen kozen voor de evangelischen.'

De kerk verliet de gelovigen

Daarnaast was er de enorme demografische groei met een uittocht van het platteland naar de steden en naar de '*fronteiras agricolas*' in het westen en noorden. In deze nieuwe gebieden waar zich massa's mensen vestigen, is de katholieke kerk slechts schaars aanwezig. Juist hier constateerde de priester-socioloog Antoniazzi: 'Het waren niet de gelovigen die de katholieke kerk verlieten, maar het was de katholieke kerk die de gelovigen verliet.'

Niet die snelle pastorale antwoorden die anderen wél hebben

Deze constatering moet niet zozeer gezien worden tegen de achtergrond van de traditionele maatschappij, maar tegen het licht van de snelle bevolkingsgroei en de verstedelijking, kortom, een maatschappij betrokken in een razend snel verlopend proces van verandering.
Geconstateerd moet worden dat de katholieke kerk met haar oude tradities en gebruiken niet die snelle pastorale antwoorden heeft die anderen wel hebben. Dat kan zijn omdat ze die niet wíl geven, vanuit binnen kerkelijke remmingen, niet móet geven omdat er een foute theologie kan gaan spelen, of niet kán geven omdat ze een priesterkerk is, met een lange voorbereiding op het celibataire ambt en dus een beperkt aantal functionarissen.

Optische illusie

Maar er zijn nog steeds veel katholieken. Onze kerken zitten zondags vol en we merken dat een aantal katholieken het geloof met meer stevigheid omarmt. Toch worden deze gevulde kerken aangeduid als een 'optische illusie', want het gaat om nog geen acht procent van de mensen. Bovendien is het een feit dat katholieken ook 'shoppen'. Men haalt overal wat, maar blijft zich katholiek noemen.
Zodra mensen echt in de problemen komen, blijkt de katholieke kerk veraf. Hoe vaak hoor je niet dat iemand die met problemen zat 'Jezus heeft aangenomen' en daardoor zijn leven verandert? Hoeveel mensen zijn zo uit een alcoholverslaving gekomen, hoevelen hebben hun familie- en huwelijksleven opnieuw en goed georganiseerd, en recentelijk hoorde ik zelfs van een onmogelijk geval van zware drugsverslaving, iemand die al bijna één jaar vrij is?
Via de zondagsscholen en een soort scouting wordt er in mijn parochie goed werk gedaan. Natuurlijk is er hypocrisie, natuurlijk zijn er kerkverlatingen, natuurlijk is er corruptie, natuurlijk is er kwakzalverij, natuurlijk zijn er de schandalen. Maar die kunnen de vele goede kanten niet tenietdoen.
De mensen die 'Jezus hebben aangenomen' zijn in het algemeen zeer radicaal en ook onverdraagzaam naar de katholieken, vooral de eerste generatie. Op allerlei manieren wordt het katholicisme bekritiseerd waarbij het

gebruik van beelden, kinderdoop, het vaste patroon van de eucharistieviering en de bijna afwezige bijbelkennis hoofdpunten zijn.

Samen bidden is onmogelijk: men loopt gewoon weg

Samen bidden is onmogelijk: men loopt gewoon weg. De 'pastores' zijn veelal laag opgeleid en schrikken er niet voor terug om zaken te beloven die een katholieke priester niet gemakkelijk over zijn lippen zal krijgen. Bij een slangenbeet moet je in eerste instantie naar het ziekenhuis en niet naar een gebedsgenezer zeggen wij. De strengheid en duidelijke regels doen ons vreemd aan maar velen willen dat juist om hun leven geordend te houden.

Katholiek antwoord

De Zuid-Amerikaanse bisschoppen in hun conferentie te Aparecida in 2007, gesecretarieerd door de huidige paus Franciscus, waren zich sterk bewust van een wereld in beroering. Zij spreken dat we niet in een 'tijdperk van veranderingen' leven, maar juist het tegendeel: 'we beleven een verandering van tijdperk, en het diepste niveau is cultureel'. Men bevestigde opnieuw de voorkeursoptie voor de armen maar begon ook te spreken van katholieken als 'discipelen-missionarissen'. Daarmee werd bedoeld dat de gelovigen zich niet enkel op binnenkerkelijke zaken moesten richten, maar ook op buitenkerkelijke. De huidige paus benadrukt dit tweede aspect in zijn recentelijke dikke exhortatie *Evangelii gaudium*.

Tegenover deze wereld in beroering moeten we niet in de sacristie blijven zitten of de wereld tegemoet treden met een aanmatigend wijzend vingertje. Hij doet dit overduidelijk, ook in zijn openbare en minder openbare optredens, vanuit de in dit artikel al twee keer genoemde voorkeursoptie. De indruk is dat hij daar niet iedereen in mee krijgt. En dat kan als een *litotes* verstaan worden: door het tegenovergestelde te ontkennen wordt het juist extra bevestigd.

Conclusie

Ik zie dat de katholieke kerk vanaf het begin in het tijdperk van de missies en daarna zeker sedert de jaren van de bevrijdingstheologie geprobeerd heeft werk te maken van de mensen in de marge van de samenleving. Ondanks haar goede intenties en niet betwistbare bijdrage aan de ontwikkeling van het land, moet ik constateren dat het de evangelische kerkgemeenschapjes beter lukt in hun spirituele noden te voorzien. Voor de katholieken is op zijn minst grote bescheidenheid op zijn plaats.

— Jan J. Rietveld is tropisch landbouwkundige en missioloog en werkt sinds 1986 in de warme en vrij droge Cariristreek van de staat Paraiba en Brazilië. Hij is pastoor in de parochie van N.S. da Conceição e São Bento, gelegen aan de voet van de Carnoio-berg, studieprefect en docent op het groot seminarie João Maria Vianney te Campina Grande en schrijver van een vijftiental boeken over de historie en de religiositeit van de Cariri.

Stilte in Japan

Zending in Japan kreeg in de afgelopen maanden wereldwijde aandacht door de indrukwekkende film 'Stilte', gebaseerd op het gelijknamige boek van Shusake Endo. Ik las het boek toen we net als kersverse zendelingen in Japan waren aangekomen.

Het verhaal speelt zich af in 1638 wanneer de Portugese priester Rodrigo in Japan arriveert om daar de katholieke leer te verspreiden. De Japanse christenen worden vervolgd door militaire machthebbers, gedwongen hun geloof te verloochenen, gemarteld en gedood. Hierdoor wordt Rodrigo's eigen geloof ook op de proef gesteld. Brengt zijn missie de Japanners niet alleen maar verder van huis en waarom lijkt God stil in dit lijden te blijven?
Er stond ons bijna vierhonderd jaar later een niet veel rooskleuriger situatie te wachten. Ja, er is nu wel godsdienstvrijheid, maar wat er in die vroege jaren waarin Japanners voor het eerst kennismaakten met het christendom, gezaaid is, steekt nog altijd de kop op. Wantrouwen bij het volk en hun leiders. Stilte. Sociale uitsluiting van christenen. Een doorbraak van het christelijk geloof zoals dat in Zuid-Korea (30% van de bevolking) en China plaatsvindt, laat in Japan nog altijd op zich wachten.
In 2009 herdachten we samen met de kerken in Japan 150 jaar protestantisme in dat land. De goedgevulde conferentiezaal vierde feest, zoveel christenen zie je niet vaak verzameld in een land waar gemeenten zelden meer dan 25 leden tellen. Minder dan één procent is christen in Japan, waarvan 0,22 regelmatig (denk dan niet elke week) naar een bijbelgetrouwe kerk gaat.

Gruwelijke martelingen

In 1543 melden de Portugezen zich in Japan en brengen met hun handelsschepen jezuïeten-missionarissen mee. Japan is dan verdeeld door talloze krijgsheren die elkaar bevechten. Christen worden heeft als voordeel toegang tot internationale handel en vuurwapens. Wat de motieven tot bekering ook zijn, het christendom lijkt aan te slaan en veertig jaar later zijn er al 200 kerken en 150.000 christenen in Japan.
De machthebbers zien de populariteit van de nieuwe religie onder het volk met lede ogen aan. Het christendom verheerlijkt in hun ogen nederigheid en ze zijn bang dat Europese machten Japan met dit gedachtegoed proberen te verzwakken.
Dit riekt naar imperialisme en de eerste tegenreactie komt op gang. Hideyoshi, op dat moment Japans machtigste krijgsman, laat in 1597 in Nagasaki 26 christenen kruisigen. Dit is nog maar het begin van wat Engelbert Kaempfer, de arts en geschiedschrijver die honderd jaar later op de VOC-basis gestationeerd is, 'de meest gruwelijke vervolging en marteling van christenen die ooit op deze aarde vertoond is' noemt. Toch groeit het

aantal christenen naar 300.000 in 1638 tot shogun Tokugawa het christendom verbiedt en de Japanse grenzen sluit voor alle buitenlanders.

Shimabara-opstand

De (anti-)climax van christenvervolging in Japan is de Shimabara-opstand in datzelfde jaar waarbij katholieke christenen controle willen krijgen over hun eigen gebied, omdat de extreem hoge belastingen en onderdrukking ondraaglijk zijn. Berucht zijn de met-water-gevulde gevangenissen en de '*mino odori*' of 'regenjasdans', waarbij christenen een jas van stro gedrenkt in olie moesten dragen die vervolgens in brand gestoken werd. De Japanse autoriteiten maken een einde aan de rebellie en onthoofden 37.000 christenen. Dat is bijna hetzelfde aantal slachtoffers dat de atoombom in Nagasaki maakte. Tienduizend hoofden worden op stokken tentoongesteld in Shimabara, drieduizend naar Nagasaki gestuurd als weerzinwekkend voorbeeld. Waar sommige Nederlandse geschiedschrijvers memoreren dat Nederlandse protestanten hun Japanse katholieke broeders te hulp schoten in deze opstand, lijkt dit vooral gebaseerd op wenselijkheid en romantisering van de feiten. De meeste historische verslagen rapporteren dat de Nederlanders de Japanse machthebbers te hulp schoten met hun oorlogsschepen bij de belegering van Shimabara. Gezien de diepe tegenstelling en slechte verhouding tussen protestanten en roomskatholieken in Europa (denk aan de oorlog tussen Nederland en Spanje) van die tijd en de bevoorrechte positie die de Nederlanders meteen daarna als enige westerse macht krijgen in Japan, ligt dit meer voor de hand.

Het land gaat op slot, de periode van '*sakoku*' begint, letterlijk de afsluiting van het land. Behalve voor de Nederlanders die op het kunstmatige eiland Decima, voor de kust van Nagasaki, hun VOC-handelspost mogen houden. Nederland wordt het raam naar het Westen en Nederlands wordt zelfs de taal voor de wetenschap.
Ook zij mogen in hun enclave hun geloof niet belijden, bijbels en zangbundels zijn verboden, laat staan dat zij met Japanners over geloof mogen spreken. Niet zelden worden ook de Nederlanders gevraagd '*fumie*' te doen: het letterlijk vertrappen van afbeeldingen van Jezus in steen, metaal of hout. Lijfsbehoud en handelsbelangen doen hen deze stap zetten. David Mitchell schrijft hier ook over in zijn veelgeprezen roman *De niet verhoorde gebeden van Jacob de Zoet*, dat zich afspeelt op Decima in die tijd.

'Verborgen christenen'

In 1853 opent Japan voorzichtig zijn grenzen voor internationale handel. Opnieuw zien zendelingen kansen en een van de eerste protestantse zendelingen die in 1859 in de Japanse stad Nagasaki aan wal stapt, in een tijd waarin christenen nog altijd vervolgd worden, is de Nederlander Guido Verbeek. Opgegroeid in Zeist, wordt hij vanuit de Amerikaanse Reformed Church als 'tentenmaker' naar Japan uitgezonden. Hij leert er de taal en gaat les geven.
De Japanse autoriteiten zijn onder de indruk en geven hem een rol bij het opstellen van de nieuwe grondwet als keizer Meiji in 1868 aan de macht komt. Japan maakt een inhaalslag na 250 jaar isolatie en mede door Verbeeks invloed komt er in 1871 godsdienstvrijheid.

In 1879 begint hij in het openbaar te preken, werkt mee aan een vertaling van de Bijbel in het Japans en wordt uitgenodigd een universiteit in Tokio te stichten.
Na dit keerpunt duiken zo'n 30.000 ondergrondse Japanse christenen op. Ze noemen zich nog steeds '*kakure kirishitan*', 'verborgen christenen' en hun geloof vertoont veel syncretistische trekken. Zo vereren zij boven Christus Maria in de gestalte van een boeddhistische godin en komt voorouderverering van christenmartelaren bij typisch Japanse huisaltaren veel voor.

Mondjesmaat

Ondanks de toestroom van zendelingen van elke denkbare denominatie groeit het aantal christenen maar mondjesmaat in Japan.
Wel, zoals het voorbeeld van Verbeek illustreert, heeft het christendom grote invloed op het onderwijs, zorg en de economie. Tot op de dag van vandaag zijn de meest gerespecteerde scholen, universiteiten en ziekenhuizen zogenaamde '*mission*'-instituten.
Ook in de filosofie en literatuur zijn veel christelijke thema's te herkennen. Kerst vieren met de kerstman en slagroomtaart zijn hip, net als westerse bruiloften met een dominee die het huwelijk inzegent.
Het christendom wordt om deze redenen door de meeste Japanners als iets 'goeds' gezien. Toch blijft er, waar het om persoonlijk geloof of bekering gaat, groot wantrouwen bestaan dat te herleiden is tot de botsing tussen Japan en het christendom bij de eerste kennismaking vier tot vijf eeuwen geleden. Het christendom blijft iets buitenlands, iets vreemds. Het heeft Japan in het verleden bijna imperialistische overheersing door vreemde machten en vuurwapens gebracht, zo is nog steeds de gedachte. De Tweede Wereldoorlog die Amerika beëindigde door gruwelijke bommen te gooien en de goddelijke keizer op de knieën te dwingen, bevestigt dat beeld.
Het christendom eist exclusiviteit in een land dat niet anders kent dan een traditie van polytheïsme. De voormalige staatsgodsdienst Shinto (die overigens sterk aan populariteit wint, niet in het minst door steun van de huidige minister-president Abe, kent tachtig miljoen goden en ook de Japanse variant van het boeddhisme staat bol van bovennatuurlijke figuren en krachten. Het christendom van de zestiende en zeventiende eeuw maakte hun oude heiligdommen, symbolen van hun natie, met de grond gelijk. Ook met christelijke concepten als zonde en genade kan de Japanse taal moeilijk uit de voeten. Voeg hier nog de groepscultuur waarbij 'elke spijker die uitsteekt ingehamerd moet worden' aan toe en bekering staat gelijk aan verraad aan de Japanse identiteit.

Ondanks de soms dubieuze rol die westerse christenen in het verleden in Japan ook gespeeld hebben, blijft de kerk in Japan bestaan en zien we in de grote steden bemoedigende tekenen van kleine groei. Vaak juist dankzij de steun van de wereldwijde kerk. Ze proberen met de nederige maar moedige Japanse christenen de stilte die Endo beschrijft te doorbreken.

— Eline de Boo is historica en schrijfster. Ze was van 2003-2013 door de GZB met haar gezin uitgezonden als kerkplanter naar Japan.

Hervormingsdag in Chili: teken van de Geest

In de tijd dat wij als gezin in Chili woonden en verbonden waren aan de Nationaal Presbyteriaanse Kerk (IPNA) hebben we jaarlijks de Reformatie van 31 oktober 1517 herdacht. Intussen is het er een heuse nationale feestdag, 'van protestantse en evangelische kerken' samen. Oecumene dankzij de politiek?

De herdenking van de Reformatie in Chili was in mijn beleving vooral een protestants gebeuren. De meer historische kerken, met wortels in het buitenland, gebruikten deze dag niet alleen om hun verbondenheid met de Reformatie vorm te geven, maar ook om zich te onderscheiden van de meer evangelische kerken.
Met enige regelmaat werd ik benaderd om aan een '*culto de la reforma*' een bijdrage te leveren. De presbyteriaanse kerken zijn theologisch op de Reformatie georiënteerd en de drie *sola's* vormen een vast onderdeel van hun theologische bagage. In de kerkdiensten en op de zondagsschool (voor de hele gemeente) werd het belang van *Woord, geloof en genade* steeds weer aan de orde gesteld.

Verschil met pinksterkerken

Deze aan de Reformatie ontleende (maar zeker ook bijbelse) accenten markeerden in zekere zin ook het verschil met de pinksterkerken. Tegenover de grote nadruk op het werk van de Heilige Geest, legden de protestantse kerken meer het accent op het Woord.
De 'bijzondere' gaven van de Geest als profetie en tongentaal waren vooral voor de begintijd van de kerk belangrijk geweest. Na de vorming van de canon en de Bijbel werkt de Heilige Geest vooral in verlichting van het verstand om het Woord te begrijpen en in de toeleidende weg tot Christus. Het waren juist reformatoren als Calvijn die hierop gewezen hadden. De beweging van de Reformatie moest een weg vinden tussen de katholieke kerk aan de ene kant, en de vrije dopersen aan de andere kant. Het is te begrijpen dat juist de meer traditionele kerken herkenning zagen in de fronten die er in de tijd van de Reformatie waren. Ook zij zochten immers een weg in een overwegend katholiek land (70%) met een groeiende evangelische beweging (16%).

Officiële feestdag

Wat wij echter toen nog niet konden bevroeden, was dat de herdenking van de Reformatie tot een officiële feestdag zou worden in Chili. In haar eerste termijn als president van Chili, heeft Michelle Bachelet per decreet 31 oktober als nationale feestdag ingesteld. Officieel heet deze dag 'El dia nacional de las Iglesias Evangélicas y Protestantes', nationale dag van de evangelische en protestantse kerken.

Het decreet heeft wel tot veel kritiek geleid, vanwege de economische kosten die gegeven zijn met het hebben van een extra officiële vrije dag. Chili kent namelijk al acht officiële vrije dagen. De instelling van deze dag past echter wel in de trend van de regering om de groeiende beweging van evangelische kerken serieus te nemen. De laatste telling van 2012 liet zien dat 16,6 % van de bevolking zich tot de '*evangelicos*' rekent. In werkelijkheid ligt dit percentage misschien nog wel hoger.

Grote inzet 'evangelicos' voor Chileense samenleving

Bachelet verwoordde expliciet haar waardering voor de belangrijke bijdrage die de kerken hebben geleverd aan de geestelijke en morele ontwikkeling van de samenleving. Het is inderdaad een gegeven dat de '*evangelicos*' zich enorm ingezet hebben voor de verbetering van de sociale omstandigheden van de minder bedeelden, het christelijk onderwijs en de gezondheidszorg.

De instelling van een nationale Hervormingsdag in Chili kan misschien wel als een teken van de Geest gezien worden. De Geest doorbreekt immers steeds weer de grenzen die door mensen zijn gemaakt.

Per decreet 'gedwongen' eenheid te zoeken

Evangelische en pinksterkerken herdenken met protestantse kerken gezamenlijk de Reformatie. Per decreet zijn ze 'gedwongen' om hun eenheid te zoeken in waar de Reformatie zich sterk voor maakte: *sola scriptura*, *sola fide* en *sola gratia*. Het kan verkeren.

— Gerrit Vreugdenhil was van 1998 tot 2007 door de GZB uitgezonden naar Chili. Daarna was hij als predikant in de Protestantse Kerk verbonden aan de Hervormde Gemeente van Woerden en sinds 2014 aan de hervormde St. Jansgemeente in Gouda.

Abraham Kuyper in Korea

Hartstochtelijk hervormer een begrip onder presbyteriaanse predikanten

Voor Koreanen is Nederland een land ver weg, ongeveer 8500 kilometer van Seoel, de hoofdstad van Korea. De doorsnee Koreaan ziet bij het horen van de naam Nederland stereotiepe beelden voor zich: tulpen, molens en voetbal. Zoals voor vele Nederlanders bepaalde stereotypen ook beeldbepalend zullen zijn voor Zuid-Korea. Laat ik daarom beginnen met een beknopte introductie van het protestantisme in Korea voordat ik het een en ander te berde breng over hoe Abraham Kuyper in Korea is ontvangen.

De Doleantie, die zich in 1886 in kerkelijk Nederland onder leiding van dr. Abraham Kuyper voltrok, viel min of meer samen met het moment dat de eerste buitenlandse zendelingen zich in Korea aandienden, in 1885. De ontvangst van het protestantisme in Korea wordt gekenmerkt door twee opvallende feiten.

Ten eerste ging de Bijbel de zendelingen en missionarissen voor. De eerste Koreanen die zich tot het (protestants-)christelijke geloof bekeerden, hadden kennisgemaakt met het evangelie via buitenlandse zendelingen in China en Japan en zetten zich – onafhankelijk van elkaar – aan het vertalen van de Bijbel in het Koreaans, waardoor er in de jaren zeventig van de negentiende eeuw twee verschillende vertalingen het licht zagen. De vertaalde Bijbel werd in Korea door autochtone bekeerlingen verder verspreid.

Het tweede opvallende feit is dat de eerste protestantse kerk in Korea spontaan is ontstaan uit de bekeerlingen die via de bijbelvertaling kennis hadden gemaakt met het evangelie. Zo beschouwd is het Koreaanse protestantisme een gemeenschap van heiligen gegrondvest op het Woord van God voordat de kerk als instituut tot stand kwam.

Presbyteriaanse kerk in Korea

Het eind van de negentiende eeuw werd gekenmerkt door een toestroom van zendelingen en missionarissen naar Korea vanuit allerlei landen en kerkelijke richtingen, nadat de Koreaanse regering had besloten het land niet langer voor buitenlanders gesloten te houden.

Bijbelvertalingen eerder dan zendelingen

In 1872 kwam John Ross (1841-1915), een zendeling die was uitgezonden door de Presbyteriaanse Kerk van Schotland, naar China. Hoewel hij graag naar Korea wilde, kwam de buitenlandse zendeling het land niet binnen. Ross verkondigde het evangelie onder de Koreanen in Mantsjoerije, het grensgebied tussen Korea en China, en legde zich toe op het vertalen van de Bijbel, samen met Koreaanse bekeerlingen die door hem waren gedoopt. Uiteindelijk droegen hun inspanningen vrucht. In 1882 verschenen, onder auspiciën van de Scottish Bible Society, het evangelie naar Lucas en naar Johannes afzonderlijk als eerste bijbelboeken in het Koreaans beschikbaar. Vijf jaar later volgden de overige boeken van het Nieuwe Testament.

Ondertussen werd er ook in Japan gewerkt aan een Koreaanse bijbelvertaling door Soo-Jung Lee. Deze Koreaan deed in Japan voor de Koreaanse overheid onderzoek naar landbouwtechnologie en kwam daar met het evangelie in aanraking. Na zijn doop in 1883 bleef hij in Japan wonen en stond in contact met Amerikaanse zendelingen en Japanse christenen. Op verzoek van de zendeling Henry Loomis (1919-2008), van de American Bible Society, zette Lee zich aan het vertalen van de Bijbel in het Koreaans. Zo verscheen in 1884 zijn vertaling van het evangelie naar Marcus. In het daaropvolgende jaar kwamen Horace Grant Underwood (1859-1916) en Henry Gerhard Appenzeller (1858-1902) als eerste buitenlandse protestantse zendelingen naar Korea en zij gebruikten voor hun bediening de door Lee vertaalde Bijbel.

De Koreaanse versie van Ross en zijn medewerkers in Mantsjoerije, bereikte Korea via Koreaanse bekeerlingen, terwijl de vertaling die Lee in Japan had gemaakt via Underwood het land binnen was gekomen. Daarmee ging de vertaling van de Bijbel in het Koreaans vooraf aan de komst van de eerste buitenlandse zendelingen. De Koreaanse Kerk is daarmee een uitzonderlijk voorbeeld van een kerkgemeenschap die spontaan is ontstaan.

De presbyterianen onder hen konden op dit nieuw ontsloten zendingsveld rijkelijk oogsten. In 1905 werd in Pyongyang het Presbyteriaans Theologisch Seminarie opgericht (vóór 1948 was Korea nog niet opgedeeld in Noord en Zuid). In 1907 kwam de synode voor het eerst bijeen en een paar jaar later, in 1912, werd de eerste algemene assemblee van de Koreaanse Presbyteriaanse Kerk gehouden. In de decennia die volgden wist de kerk als gemeenschap van christenen haar identiteit te behouden, en doorstond zij onder gebed en tranen de jaren van felle vervolging tijdens de overheersing door het Japanse Keizerrijk en door communisten tijdens de Korea-oorlog.

Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft het Koreaanse presbyterianisme een snelle groei doorgemaakt, die parallel liep aan het spectaculaire economische succesverhaal dat zich in Zuid-Korea ontvouwde. Vandaag de dag is ongeveer twintig procent van de Zuid-Koreanen christen. Van de protestantse kerkelijke gemeenten behoort

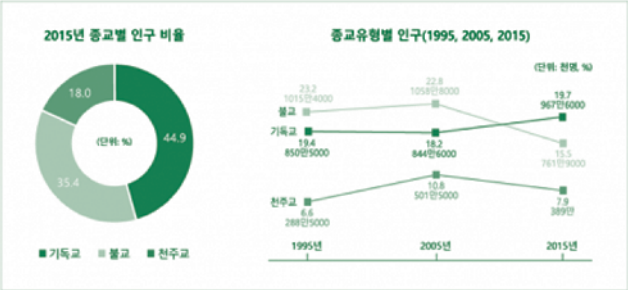

De Koreaanse bevolking naar godsdienst (2015)

Donkergroen = protestants, lichtgroen = boeddhistisch, groen = rooms-katholiek
Bron: Koreaans Bureau voor Statistiek (2015)

meer dan zeventig procent tot een presbyteriaans kerkgenootschap, waarvan er op grond van theologische twistpunten meerdere zijn. Tot het Koreaanse protestantisme worden naast de Presbyteriaanse kerken ook de Methodistische Kerk, de Pinkstergemeenten, de Korea Evangelical Holiness Church en de Baptistengemeenten gerekend. Daarnaast zijn ook de Anglicaanse Kerk en de Lutherse Kerk vertegenwoordigd, hoewel ze wat ledental betreft slechts een kleine minderheid vormen.

Kuyper en Koreaans protestantisme

De Koreaanse Presbyteriaanse Kerk is erfgenaam van de historische gereformeerde geloofsovertuiging en staat in de gereformeerde traditie, hoewel gereformeerden en presbyterianen op bepaalde praktische punten verschillen.
Toch hebben maar weinig Koreaanse christenen oog voor het historisch erfgoed en leerstellige aangelegenheden. De meesten, predikanten en theologen uitgezonderd, weten maar weinig af van de Reformatie, de reformatorische traditie en de kerkhervormers. Maarten Luther en Johannes Calvijn mogen dan namen zijn die enige herkenning oproepen, maar voor de naam Abraham Kuyper, de Nederlandse predikant, theoloog en staatsman uit de negentiende en twintigste eeuw, geldt dat in veel mindere mate.
Daartegenover staat dat een groot aantal Koreaanse predikanten, van wie velen in Nederland hebben gestudeerd, de Nederlandse gereformeerde traditie binnen hun protestantse gemeenten in Korea heeft geïntroduceerd. Onder Koreaanse presbyteriaanse predikanten is Kuyper een begrip. Sommigen onder hen menen zelfs dat Kuypers theologie en werk een richtsnoer bieden om de uitdagingen waar de kerk zich voor gesteld ziet, aan te gaan.
In de afgelopen decennia heeft het Koreaanse protestantisme, in de context van een niet-christelijke samenleving, zich er met name op toegelegd om zoveel mogelijk mensen met het evangelie bekend te maken en daarmee te zorgen voor een kwantitatieve groei van de kerk. Gedurende dat groeistadium, dat binnen het Koreaanse protestantisme bovendien hand in hand ging met een nadruk op persoonlijk geloof en zielsbehoud, was de houding van de kerk ten opzichte van interne discipline en maatschappelijke verantwoordelijkheid er een van betrekkelijke onverschilligheid. Met andere woorden: binnen de kerk domineerden religieuze en geestelijke aspecten over maatschappelijke en publieke zaken.
Momenteel ligt de Koreaanse Presbyteriaanse Kerk onder vuur vanwege schandalen

rond corrupte en niet-gekwalificeerde dominees, de morele laksheid van haar gewone leden en het gebrek aan maatschappelijke verantwoordelijkheid. Nu het Koreaanse protestantisme – de voorgaande fase van snelle uitbreiding achter zich latend – een stadium van stabilisatie binnentreedt, lijkt het meer oog te krijgen voor het binnen het gareel houden van de leden, het herstellen van de orde in de kerk, maatschappelijke betrokkenheid en het verkondigen van het evangelie onder niet-christenen.
De theologie van Abraham Kuyper zou ertoe kunnen bijdragen om het dualisme tussen het goddelijke en het wereldlijke binnen het Koreaanse protestantisme op te heffen. Dr. Kuyper was een hartstochtelijk hervormer die meende dat christenen in alle aspecten van het leven als christen moesten leven. Dit duidde hij aan met de theologisch-wijsgerige term 'soevereiniteit in eigen kring'. Hij stelt dat christenen de heilige plicht hebben om God te dienen in deze wereld en zich van haar af te zonderen door hun toevlucht in kloosters te nemen. Voor sommige Koreaanse christenen is het

Portret van dr. Abraham Kuyper, Jan Veth (1874-1925)

geloof niet meer dan een instrument voor spirituele troost of een manier om godsdienst te beleven. Dit leidt tot twee parallelle werkelijkheden: het dagelijkse leven en het geestelijke – of meer bepaald het christelijke – leven. Hoewel ze zich als kerkelijk betrokken christenen zien, nemen ze hun beslissingen in het leven van alledag vaak op basis van wereldse overwegingen, die ze aangereikt krijgen via tv-series, tijdschriften of eigentijdse trends, in plaats van hiervoor de Bijbel en hun christelijke overtuiging als uitgangspunt te nemen. Gereformeerd-zijn bestaat niet alleen maar uit oude dogma's of starre principes, maar is een systeem dat het hele leven en de totale wereld omvat, aldus Kuyper. Christenen zouden zich met grote nauwgezetheid moeten toeleggen op de vraag hoe je als christen in deze wereld in elke omstandigheid van het leven moet staan.

Wat is de 'ware Kerk'?

Abraham Kuyper zelf was bovenal christen, predikant en zielenherder. De vraag naar 'de ware Kerk van God' stond in zijn hart gegrift, net zoals bij de reformatoren in de zestiende eeuw. Het is niet mijn bedoeling om in dit korte artikel een waardeoordeel te geven over de complexe historische gebeurtenis van de Doleantie. Wel wil ik erop wijzen dat Koreaanse protestanten (en wellicht ook Nederlandse christenen) meer zouden moeten beseffen dat de hartstocht waarmee Abraham Kuyper en de Nederlandse gereformeerden in zijn tijd de stichting van de 'ware Kerk' bepleitten, voortvloeide uit de Bijbel.
De meeste kerken in Korea willen de kerk toegankelijker maken voor iedereen. Er is helemaal niets mis mee om het evangelie

aan alle mensen te willen verkondigen. De vraag is alleen: met welk doel?
Veel kerken staren zich zo blind op de kwantitatieve uitbreiding van de kerk dat ze grijpen naar wereldse middelen om meer mensen de kerk binnen te lokken: marketingtechnieken, psychoanalyse, bedrijfsstrategieën enz. Ondertussen raakt het belang van de christelijke waarheid en de bijbelse leer op de achtergrond. Hoewel ik als predikant graag meer mensen binnen de kerk verwelkom, is het doel daarvan evident niet om meer geld of macht te vergaren, maar om het evangelie te brengen.

Die schreeuw om kerkreformatie komt nog altijd als geroepen

Op dit punt verdient Kuyper respect voor het feit dat hij zich er zijn leven lang voor heeft ingezet om de kerk dichter bij de bijbelse leer te brengen. Die schreeuw om kerkreformatie komt – ook in het Korea van vandaag – als geroepen. *Ecclesia reformata semper reformanda*!

Christelijk geloof en politieke betrokkenheid

Kuyper stelt dat de kerk een 'organisme', een organische gemeenschap van heiligen, is, die tot taak heeft om Gods soevereiniteit over elk aspect van het menselijk leven zichtbaar te maken. Hij verzet zich echter tegen elke poging om de kerk als 'instituut' te gebruiken om die aspecten die liggen binnen de werkingssfeer van de algemene genade (de 'gemene gratie') te overheersen.
In tegenstelling tot de Kuyperiaanse zienswijze lijkt de idee dat de kerk als instituut wordt gemobiliseerd om politieke bewegingen te steunen binnen de Koreaanse samenleving nogal wat stof te doen opwaaien. Volgens Kuyper betekent het feit dat christenen politiek actief zijn om de christelijke waarheid in het praktische leven handen en voeten te geven niet dat de personele middelen van de kerk worden aangesproken om politieke macht voor een bepaalde persoon of organisatie te verwerven. Problematisch zijn vooral ook die politieke kwesties die los staan van het christelijke geloof. Om hiermee uit de voeten te kunnen, wordt door Koreaanse kerkleiders met extra veel aandacht naar de theologie van Kuyper gekeken.
Het Koreaanse volk heeft militaire dictatuur overleefd en in de loop van enkele tientallen jaren een democratie tot stand gebracht via een ingrijpend democratiseringsproces. En tot het wezen van een democratische samenleving behoort dat politiek de weg is om de ideeën, meningen en overtuigingen van de individuele burgers tot hun recht te laten komen. Daardoor is het christelijke geloof onlosmakelijk verbonden met de politieke keuzes van een christen.
In Europa bestaat er een lange traditie van christelijke partijen. In het geval van Korea, dat nog maar een betrekkelijk jonge democratie is, was er nooit veel aandacht voor de relatie tussen religie en politiek. Hoe kan een christen, die tegelijk ook burger en lid van een samenleving is, zijn religieuze overtuigingen in de politiek tot uitdrukking brengen? Spijtig genoeg menen vele Koreaanse christenen dat afzijdigheid van

politiek of het gescheiden houden van geloof en politiek kenmerken zijn van een toegewijd geloof. Of nog erger: sommige christenen steunen bepaalde politici omdat hij of zij christen is, ook al is dat soms alleen op papier. Kuyper kan een goed voorbeeld zijn voor christenen in Korea om christelijke waarden binnen het politieke domein na te streven en in de praktijk te brengen.

Model voor Koreaanse christenen dat navolging verdient

Hoewel er – met name in Nederland – verschillend kan worden geoordeeld over de afzonderlijke beleidspunten die de politicus Kuyper voorstond, lijdt het geen twijfel dat hij probeerde om godsdienstige overtuigingen in de politiek te verwezenlijken en godsdienst niet louter gebruikte om zijn persoonlijke ambitie naar macht waar te maken. Om die reden richten Koreaanse christenen, die zich bezighouden met de maatschappelijke betrokkenheid onder christenen, hun blik op Abraham Kuyper.

Laat Christus Koning zijn

In theologische kring wordt de theologie van Kuyper aangeduid als 'neocalvinisme'. Ik meen dat de term 'neocalvinisme' een onjuiste benaming is voor datgene waar Kuyper naar streefde, hoewel ik de academische achtergrond van die term wel begrijp. Kuyper heeft nooit een 'neo'-versie willen scheppen. Hij wilde, net als Calvijn, de kerk herstellen op basis van de bijbelse waarheid. Hij vertaalde de Calvijnse theologie van de algemene genade en het koningschap van Christus naar de eigentijdse Nederlandse context. Voor Kuyper was dit niet alleen maar een theologische gedachte, hij wilde de christelijke waarheid realiseren.

Kuypers werkzame leven bestreek het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. In dat opzicht kan hij moeilijk het ideale voorbeeld voor Koreaanse protestanten in de 21ste eeuw zijn. Toch meen ik te mogen stellen dat zijn leven en zijn werk als gereformeerd christen, die zijn best deed om invulling te geven aan de goddelijke opdracht, een model kan zijn voor Koreaanse christenen dat navolging verdient.

Louis Praamsma heeft een uitstekende biografie van Kuyper geschreven, getiteld 'Let Christ be King'. Wat die titel betreft, kan ik alleen maar zeggen dat niets Kuypers leven treffender in één zin weergeeft. Het is een plicht van Godswege opgelegd aan alle christenen in Korea, Nederland en waar ook ter wereld, om Christus, onze Heiland, Koning te laten zijn, ook in deze wereld.

Vertaald uit het Engels door Pieter Plas

** Dit artikel valt ook te lezen op www.zendingsraad.nl/publicaties en is daar uitgebreid met een interessant lijstje van in het Koreaans vertaalde werken van Abraham Kuyper.*

— Min Kang is Senior Pastor van de Yedam Presbyterian Church in Namwon en PhD student Kerkgeschiedenis aan de Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam/Groningen.

WE KUNNEN BETER
ELKAARS VOETEN WILLEN
WASSEN DAN DE OREN...
OTTO

‘De Johannes de Doper van het hart’

Verbindende kracht van kunst in kerk en zending

Reformatie en kunst worden vaak als gezworen vijanden beschouwd. Werd kunst door de Reformatie niet uit de kerk gebannen? Gingen de ‘gesneden beelden’ niet regelrecht tegen het onfeilbare Woord in en moesten ze daarom niet tegen de grond? Laurel Gasque gaat in op de rol van (beeldende) kunst door de eeuwen heen en binnen de verspreiding van het christendom.

Geïnspireerde traditie

De Bijbel laat zich positief uit over het maken van kunst. Alle gaven van God, inclusief kunst, kunnen en moeten geheiligd worden en gebruikt in zijn dienst. In het boek Exodus stelt de Bijbel dat de Geest van God Besaleël vervulde met inzicht, kennis en vakkundigheid om kunstzinnige ontwerpen in metaal, steen en hout voor de tabernakel te maken. Hij had ook een collega, Oholiab. Dit suggereert dat samenwerking in kunstzinnige inspanningen goed is – een duidelijk verschil met moderne noties van de kunstenaar als eenzaam, aangevochten, verkeerd begrepen, onpraktisch en misschien een ietwat gestoord genie.

Vernieling in de Dom van Utrecht, Beeldenstorm 1566

Het werk van deze twee oudtestamentische kunstenaars was ingebed in de gemeenschap en zij hadden vele talentvolle vrijwilligers die hen hielpen bij hun taak (Exodus 31:1-11; 35:30-36:7). Zo zien we dat joodse kunst een traditie heeft van de tijd van de verovering van Kanaän tot aan de hedendaagse kunst, in tegenspraak met de moderne opvatting dat het jodendom zou staan voor een iconoclastische visie op kunst.

‘Christelijke’ kunst

De term ‘christelijke kunst’ beschrijft de inhoud (vooral bijbels) en in vele gevallen haar intentie. Het is belangrijk om deze terminologie vast te houden

ten behoeve van het brede academische gesprek. In die zin opgevat bestond er al lang en breed christelijke kunst voordat het Besluit van Milaan in 313 aan de kerk godsdienstvrijheid verleende en ze is voort blijven bestaan tot op de dag van vandaag. In delen van Afrika, zoals in Egypte en in Ethiopië, en in Azië, bijvoorbeeld Armenië, treffen we indrukwekkende christelijke kunsttradities en er zijn tekenen van haar ontluiken in vele andere delen van Afrika en van vernieuwing in de westerse wereld van vandaag.
Het christendom heeft zich altijd aangepast aan de lokale taal en zich op verbazingwekkende wijze weten te verweven met de plaatselijke context. Er is nooit sprake geweest van één bindende soort kunst, zoals in de wereld van de islam. Vroegchristelijke kunstenaars transformeerden met de tijd zowel de stijl als de thema's van de Grieks-Romeinse kunst, zodat tussen de derde en zesde eeuw het gehele pantheon van goden en mythologische helden van de antieke wereld vervangen werd door het centrale beeld van Jezus Christus en de heiligen.
In het Westen is dit tot relatief kort geleden levend gebleven en nog steeds niet geheel verdwenen. Een krachtig voorbeeld van evangelieverkondiging en radicale omvorming van cultuur door toedoen van visuele middelen, waarvan de implicaties voor zending en evangelisatie tot nu toe nog nauwelijks doordacht zijn.

Eigen taal in missie

Het kloosterwezen, de zending en de kunst hebben vaak samengewerkt. De Regel van Sint Benedictus (ca. 540) spreekt over de bijdrage van kunstenaars en ambachtslieden en roept hen op nederig en niet verwaand over hun vaardigheden te zijn. Franciscus van Assisi wordt wel de vader van de Italiaanse kunst genoemd. In 1493 bouwden Franciscanen de eerste kerk in het Amerikaanse werelddeel: op Haïti. De Dominicanen bleven niet achter en brachten befaamde kunstenaars voort als Fra Angelico (ca. 1400-1455) en Fra Bartolomeo (ca. 1472-1517), die monnik werd door de invloed van de vurige hervormer Savonarola (1452-1498).
De zendingsgeest van de Franciscanen plaveide de weg voor de Jezuïeten, voor wie kunst een doelbewuste evangelisatiestrategie. Met koffers gevuld met kunstzinnige objecten en devotiekunst als Mariabeeldjes en bidprentjes, trokken ze naar Azië, Afrika en Zuid-Amerika om hun boodschap kracht bij te zetten. Ze waren bereid hun beeldende kunstuitingen aan te passen aan de context van deze zo heel andere culturen, waardoor zij de eersten waren die het evangelie wereldwijd wisten uit te dragen. De visualisatietechnieken bijvoorbeeld in Ignatius Loyola's *Geestelijke oefeningen* (ca. 1523) hadden een diepgaande invloed op kunstenaars als Paul Rubens (1577-1640) en Gianlorenzo Bernini (1598-1680) en in het algemeen op de opkomst van de kunst en architectuur van de barok in Europa, Azië en Latijns-Amerika.

Voor de Oosters-orthodoxen verkondigden iconen, gemaakt met behulp van dierlijke, plantaardige en minerale stoffen uit Gods schepping, het evangelie in een universele taal van kunst en schoonheid die vergelijkbaar is met het gesproken en geschreven woord. De Orthodoxie in Alaska bijvoorbeeld heeft op prachtige wijze inheemse invloeden in haar iconen verwerkt.
De protestantse zending is grotendeels georiënteerd geweest op het woord en gebruikte als kunstvorm alleen muziek. Er zijn echter wel avontuurlijke uitzonderingen geweest. In 1883 bouwde de Church Missionary Society bijvoorbeeld een kerk in Peshawar in de Punjab: All Saints Memorial Church, omschreven als 'een opmerkelijk gebouw in Saraceense stijl dat een christelijke plaats van eredienst wil aanpassen aan oriëntaalse ideeën'. In toenemende mate zijn de protestanten opener geworden om kunst te gebruiken. De protestantse kerk in Bali is een opmerkelijk voorbeeld van contextualisering van geloof en eredienst door middel van niet alleen inheemse kunst en architectuur, maar ook van muziek en dans.

Het evangelie 'dansen'
Zoals de theologie kan doorwerken in de kunst, kunnen ook kunstvormen een belangrijke rol spelen bij de vorming van theologische opvattingen en in de verkondiging van het evangelie. De Gwandara-wará (Hausa voor 'een volk dat de voorkeur geeft aan dansen') uit Nigeria hebben zich eeuwenlang verzet tegen bekering tot islam of christendom, omdat zij de wettische beperkingen in beide religies onverenigbaar vonden met hun voorliefde voor dans. Zij lieten dit verzet echter ongeveer dertig jaar geleden varen, toen Afrikaanse zendelingen van de Evangelical Misionary Society (onderdeel van de Evangelical Church of West Africa) besloten het evangelie voor hen te dansen. Door middel van ritme en beweging, de kunsttaal van het hart van dit volk, wisten zij over te dragen waar het in het christendom om gaat, vooral de noties van schepping en verlossing.

Aansprekend

De Bijbel en de kerkgeschiedenis demonstreren dat kunst de geloofsverkondiging kan bijstaan door zowel de verbeelding als het verstand aan te spreken. Zie bijvoorbeeld Paulus in Athene (Handelingen 17:16-24). De geloofsgemeenschap kan zo niet alleen op een cultureel relevante manier communiceren, maar ook de heilsgeschiedenis op een meer persoonlijke manier beleven. Jacques Maritain noemde kunst 'de Johannes de Doper van het hart, doordat zij onze gevoelens voorbereidt op Christus'.
Missiologisch onderzoek over de rol van kunstzinnige expressie bij de verspreiding van het christendom over de wereld staat nog in de kinderschoenen. De pioniers op dit terrein zijn kardinaal Celso Costantini (1876-1958), Arno Lehmann (1901-1984), John Francis Butler (1927-1998) en Andrew F. Walls (1928).
Het totaal aan christelijke kunst wereldwijd, van Oost en West, Noord en Zuid, zou – met aandacht voor haar historische ontwikkeling en hedendaagse verschijningsvormen – gesystematiseerd en uitgesplitst moeten worden in verschillende

categorieën, waarbij de verwevenheid van de verschillende functies (liturgisch, kerkelijk, zending, professioneel en persoonlijk) niet uit het oog verloren moet worden. Het idee dat kunst een luxe is waar we heel goed zonder kunnen, wordt weersproken door de enorme hoeveelheid kunst die tijdens de Tweede Wereldoorlog in concentratiekampen en door de armste volkeren op aarde werd en wordt gemaakt, alsook door de onweerstaanbare behoefte van gelovigen in alle delen van de wereld om kunst te maken. Dit laat zien dat kunst een onlosmakelijk onderdeel is van ons mens-zijn, omdat we zijn gemaakt naar het beeld van God, Schepper en Ultieme Kunstenaar. Interkerkelijke verenigingen van christelijke kunstenaars komen overal ter wereld op, wat erop duidt dat de gemeenschapsgeest van Besaleël en Oholiab nog steeds springlevend is.

Literatuur

– Gauvin Alexander Bailey, *Art on the Jesuit Missions in Asia and Latin America,* 1542-1773, Toronto: University of Toronto Press, 1999

– John F. Butler, *Christianity in Asia and America After A.D. 1500,* Leiden: E.J. Brill, 1979

– Celso Costantini, *L'arte christiana nelle missioni*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1940. Franse vertaling: *L'art chrétien dans les missions*, Paris: Desclée de Brouwer, 1949

– Laurel Gasque, 'The Christian Stake in the Arts: Toward a Missiology of Western Culture', Evangelical Review of Theology 24/3 (2000), 257-277

– Laurel Gasque, 'Voices of the New Heartland: Christian Art in Asia, Africa and Latin America', Radix 23/2 (voorjaar 1995), 8-11, 26-28

– Arno Lehmann, *Christian Art in Africa and Asia*, St Louis: Concordia Publishing, 1969

– Thomas F. Mathews, *The Clash of Gods: A Reinterpretation of Early Christian Art*, Princeton: Princeton University Press, 1993

– Michael Oleksa, *Orthodox Alaska: A Theology of Mission*, Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 1992

– Andrew F. Walls, 'The Western Discovery of Non-Western Christian Art', *The Missionary Movement in Christian History: Studies in the Transmission of Faith*, Maryknoll, New York: Orbis Books; Edinburgh: T & T Clark, 1996, 173-86.

* Dit artikel verscheen in *Dictionary of Mission Theology*, Leicester, UK: IVP, 2007 en is met toestemming overgenomen van ArtWay, vertaald door Marleen Hengelaar Rookmaaker.

— Laurel Gasque is cultuurhistoricus, redacteur van *ArtWay en auteur van Art and the Christian Mind: The Life and Work of H. R. Rookmaaker*. Ze geeft les in kunstgeschiedenis aan Trinity Western College in Langley en in theologie en kunst aan Regent College in Vancouver, Canada.

Amsterdam 1867

Niet alleen is het dit jaar 500 jaar geleden dat Luther zijn 95 stellingen publiceerde en daarmee een beweging in gang zette die de hele westerse kerk grondig heeft beïnvloed, het is dit jaar ook 150 jaar geleden dat de Evangelische Alliantie, opgericht in Londen in 1846 AD, haar alweer vijfde Wereldconferentie hield in Amsterdam.
Op 27 september zal hierover in Amsterdam een studiemiddag gehouden worden door het Reveil Archief samen met MissieNederland over de vraag wat nu de impact is geweest van die grote internationale bijeenkomst. We weten er eigenlijk zo weinig van. Even leek Amsterdam het centrum van de wereld, zou je kunnen zeggen. Niet Rome of Genève, maar Amsterdam! Honderden christelijke leiders van over de hele wereld waren er meer dan een week bijeen, van 18 tot 27 augustus 1867 om precies te zijn, en bogen zich over de maatschappelijke en theologische vraagstukken van die tijd.
Ik ben alvast wat in de Acta gedoken en ik moet zeggen: bij het lezen van de meer dan 800 pagina's tekst zonder plaatjes gaat er een wereld voor je open! De oudste oecumenische beweging gaat terug tot diep in de negentiende eeuw. De Universele Week van Gebed wordt bijvoorbeeld al sinds 1861 ieder jaar in januari door de Evangelische Alliantie georganiseerd.
In Amsterdam was wereldzending een belangrijk thema waarover diverse lezingen werden gehouden. Het was dus een voluit missionaire beweging. Tegelijkertijd ging het over grote sociale vraagstukken als oorlog en vrede – de bijeenkomst moest een jaar worden uitgesteld vanwege de Pruisische Oorlog –, armoedebestrijding, nationalisme, christelijk onderwijs, godsdienstvrijheid, om maar een paar dingen te noemen. Integral Mission *dus.*
Acta staan niet op mijn favoriete boekenlijst. Toch ben ik diep onder de indruk geraakt van de breedte van de beweging en de actualiteit van de thema's. Wat Prediker al schrijft: niets nieuws onder de zon. Daarom is gedenken ook zo belangrijk en leerzaam.

— Jan Wessels is algemeen secretaris van MissieNederland.

Arjan Hilbers:

‘Wat kunnen wij bieden?’

Gereformeerde zending in 20e en 21e eeuw

Tegenover vervlakking en heerschappij van tradities kwam de Reformatie op voor de geldigheid van de Bijbel als Woord van God voor heel het persoonlijke, kerkelijke en maatschappelijke leven. Een belangrijke waarde die vanaf de Reformatoren via de gereformeerde leer is doorgegeven. In het kader van ‘500 jaar Reformatie’ sprak *TussenRuimte* met Arjan Hilbers, zendingsconsulent van de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK), over de vraag wat zending vanuit gereformeerd perspectief voor dit kerkgenootschap betekent en welke ontwikkelingen hierin zichtbaar zijn.

Hoe is het zendingswerk van de Christelijke Gereformeerde Kerken ontstaan?

‘Toen het kerkverband in de negentiende eeuw ontstond, lag zending nog ver buiten het blikveld. De vraag was vooral waar de predikanten vandaan moesten komen en hoe een predikantsopleiding gefinancierd kon worden.

Dat veranderde aan het begin van de twintigste eeuw. In Dordrecht vond de kerk dat er ook aan zending gedaan moest worden en begon hiervoor geld in te zamelen. In 1904 vroeg de classis Dordrecht aan de synode of het niet goed zou zijn dat er ook een landelijke kas voor de zending zou komen. In 1906 stelde de synode daartoe een landelijke zendingscommissie in.

Het duurde echter nog twintig jaar voor er werkelijk besloten werd mensen uit te zenden. Om een werkgebied te vinden werd er overleg gepleegd met de Hervormde zending. Deze werkte op Sulawesi in Indonesië en dat eiland was voor hen te groot. Daarom werd afgesproken, dat de CGK aan het werk zou gaan in het Mamasagebied van West-Sulawesi. In 1927 werd ds. A. Bikker en in

Arjan Hilbers werkt sinds 2006 als zendingsconsulent namens de Deputaten Zending op het landelijke kantoor van de Christelijke Gereformeerde Kerken. Hij heeft theologie gestudeerd in Apeldoorn en was predikant in Mussel, Emmen en Zwolle. Al in zijn tijd als gemeentepredikant was hij betrokken bij het zendingswerk. Zo bracht hij als deputaat zending vele bezoeken aan het werk in Zuid-Afrika.

De generale synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken vergadert eens per drie jaar. Er zijn vier particuliere synodes, die jaarlijks vergaderen. Voor het dagelijkse uitvoerende werk zijn er commissies, de zogeheten deputaatschappen, waarvan Deputaten Zending er één is.

1930 ds. M. Geleynse, met hun respectievelijke vrouwen, uitgezonden.

Hoe werd er in het zendingswerk omgegaan met de gereformeerde leer?

Men plantte de kerk zoals die in Nederland was over naar een ander deel van de wereld. Soms zelfs letterlijk: er is bijvoorbeeld een dorpje in Mamasa met een kerk die er net zo uitziet als een Nederlandse, met een torentje en een klok. Alleen het orgelfront binnen ontbreekt. Een ander voorbeeld is een lp van een koor uit die regio vol psalmen. 'Heft de Psalmen aan' staat erop, net zoals in Nederland gebruikelijk was.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de vraag op of de kerk moest verzelfstandigen en hoe deze dan moest heten. Ds. Bikker gaf aan dat er gekozen moest worden voor een naam die paste bij Indonesië, het moest dus niet iets zijn als 'Christelijke Gereformeerde Kerk in Indonesië'. Het werd 'Geraja Toraja Mamasa'. Er kwam ook aandacht voor de context. Beseft en aanvaard werd, dat de mensen en de kerken daar anders zijn dan in Nederland.

In de jaren tachtig besloot de synode van de kerk in Mamasa vrouwen toe te laten tot het ambt, iets wat in de Nederlandse CGK tot op de dag van vandaag niet geaccepteerd is. De Nederlandse kerk probeerde in eerste instantie de Indonesische kerk op andere gedachten te brengen, maar heeft deze ei-

Men plantte de kerk zoals die in Nederland was soms letterlijk over naar een ander deel van de wereld. Kerkinterieur in Mamasa op West-Sulawesi Indonesië

gen ontwikkeling van de kerk uiteindelijk aanvaard. Het was en is geen reden om het contact te verbreken.
De vraag voor de kerk hier was uiteindelijk niet of het wel een echt *gereformeerde* kerk is, maar of het een kerk van *Christus* is.

Wat betekent 'gereformeerd' zendingswerk nu voor de CGK?

Volgens sommigen hangt gereformeerde zending aan de belijdenisschriften. Wij werken echter vanuit een andere visie. De 'gereformeerde' manier waarop wij omgaan met de Bijbel proberen we onze partners zoveel mogelijk aan te reiken. Tegen de zendelingen zeggen we: 'Leg geen belijdenisgeschriften of kerkorde op, maar heb ze wel bij je.'
In Burundi bijvoorbeeld heeft de kerk waarmee we samenwerken een merkwaardige structuur, omdat ze door de overheid gezien wordt als een 'organisatie zonder winstoogmerk'. Ze moet zich aan de regels van de overheid houden en heeft daarom een voorzitter en een soort ledenraad. Wij hebben de kerkleiding daar de kerkorde getoond, om te laten zien hoe wij in de kerk met zaken omgaan – dat is anders dan in een organisatie. Het is niet makkelijk om dit in hun situatie om te zetten. Wij gaan dat ook niet voor hen doen of het hun opleggen. Maar we hopen wel dat dit hen helpt bij het vormgeven van de kerkstructuren.
Gereformeerde zending is dus niet meer zoals vroeger het planten van gereformeerde kerken, maar gericht op het ondersteunen van kerken met wat wij vanuit onze traditie waardevol vinden. Dat is als eerste de omgang met de Bijbel, vervolgens wat waardevol is uit de belijdenisgeschriften en als derde de manier waarop je de kerk organiseert, de kerkorde dus.

De CGK werkt ook samen met kerken uit andere tradities dan de gereformeerde. Welke keuze zit daarachter?

In Siberië werken we bijvoorbeeld samen met baptisten, we doen dat samen met de Stichting Friedensstimme. In het verleden zou dat onmogelijk geweest zijn, maar nu geven we daar één keer per jaar les. We doen dat vanuit onze traditie, zonder het op te leggen. Dat wordt erg gewaardeerd. Wel mijden we soms bepaalde onderwerpen. Over de doop kun je bijvoorbeeld pas praten als je elkaar langer en beter kent.
De omslag om ontspannener om te gaan met kerken met een andere achtergrond is gekomen in de jaren tachtig. In die tijd was er een zendeling werkzaam in het Zuid-Afrikaanse KwaNdebele, die in aanraking kwam met mensen uit charismatische en pinksterkerken. Deze vroegen hem om bijbeluitleg te geven, omdat ze vernomen hadden dat hij daarin goed onderlegd was. Besloten werd om positief in te gaan op de vraag: het is goed om aan mensen de Bijbel uit te leggen. Thema's zoals de verhouding Oude en Nieuwe Testament, het verbond en verbondsmatig denken zouden ook aan de orde kunnen komen. Op deze manier kunnen we anderen een schat meegeven. Hieruit is later een bijbelschool voortgekomen, die nog steeds bestaat.
En in Mocuba in Mozambique werkt de bijbelschool al jaren nauw samen met Trans World Radio. TWR verzorgt radio-uitzendingen waarin ze het evangelie doorgeven

en de bijbelschool zorgt voor ondersteunende lessen.

Hoe ging dit in de andere gebieden waar de CGK werkt?

In Indonesië was dit geen vraag. De kerk die uit het zendingswerk van de CGK ontstaan is, was een kopie van de kerk in Nederland. Lange tijd was deze kerk ook de grootste kerk in het Mamasagebied. Nu is dat wel veranderd. De kerk heeft een eigen ontwikkeling doorgemaakt en er zijn veel meer kerken bij gekomen. Ook in Venda in Zuid-Afrika was het geen vraag, omdat die kerk gesticht was door de zending van de 'Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika' (GKSA). Deze kerk lijkt wat minder op de CGK in Nederland, maar is toch nauw verwant.

Na de omslag in beleid – die opkwam door de situatie in KwaNdebele – zijn in de jaren negentig de contacten met de Russische Baptisten erbij gekomen en sinds 2010 de samenwerking met OMF (Overseas Missionary Fellowship) in Thailand.

De vraag voor ons is nu veel meer geworden: 'Wat kunnen wij bíeden?' en niet: 'Voldoen ze wel aan onze maatstaven?' Daarbij zien we ook dat mensen binnen de CGK erg aangesproken worden door bijvoorbeeld de sobere en degelijke levensstijl van de Russische Baptisten. De verschillen die er zijn raken daardoor op de achtergrond.

De synode heeft het werk in deze gebieden volledig geaccepteerd. Verder beseffen we dat we bescheiden moeten zijn, we zijn slechts een kleine kerk.

Hoe wordt bepaald op welke nieuwe plekken de CGK gaat werken?

Dit verloopt nu via bestaande contacten die we hebben. Het werk in Burundi is bijvoorbeeld ontstaan doordat we hier in Nederland contact kregen met een Burundese vluchteling. Hij woonde langere tijd hier, maar is weer teruggegaan naar Burundi om de kerk daar te dienen en is er nu predikant.

De CGK zendt nu geen mensen meer uit. Wat is de gedachte hierachter?

Vanuit de gereformeerde traditie hebben we heilig respect voor de plaatselijke kerk. En daarmee ook voor de kerkenraad ter plaatse en voor wat er plaatselijk groeit. Als er daar eigen ambtsdragers komen, moet je als buitenlanders vertrekken.

In de jaren tachtig en negentig was het moeilijk om zendelingen te vinden. Tegelijkertijd zagen we plaatselijke mensen predikant worden. Daaruit is de conclusie getrokken, dat we het werk aan lokale mensen moeten overlaten. Het is trouwens ook veel goedkoper om mensen daar te steunen dan om mensen vanuit Nederland naar daar te sturen.

We hebben daarbij wel een fout gemaakt. In het bevestigingsformulier voor predikanten van de CGK staat: 'de predikant is zijn loon waardig'. Denkend vanuit de Nederlandse situatie hielpen we partnerkerken daarom om het salaris van de predikanten te betalen. Dat is niet verstandig: de gemeente moet zelf de voorganger betalen als ze die willen. Voor ons is het logisch dat een predikant een inkomen krijgt en we hebben te weinig over dit uitgangspunt nagedacht, toen we predikantssalarissen gingen beta-

Gemeenteleden in KwaNdebele bij het uitgaan van hun kerk

len in de zendingsgebieden. Als we beter opgelet hadden, hadden we gezien dat predikanten daar gewoonlijk als tentenmakers werken.

Lokale predikanten werken gewoonlijk als 'tentenmaker'

De kerken in Indonesië en Venda betalen nu wel hun eigen predikanten. In KwaNdebele en Botswana is de wil er, maar gaat het moeilijk. In Burundi waren alle predikanten al tentenmakers, dat is zo gebleven. In de gebieden waar wij nog helpen bij de salarissen praten we wel over afbouwen. Zo'n beslissing kan echter alleen in overleg genomen worden. Als Nederlandse organisatie kunnen wij niet opeens eenzijdig besluiten de financiering te stoppen, dan neem je de partner niet serieus.

Toch gaan er nog steeds veel mensen uit de CGK als zendeling naar het buitenland met andere organisaties.

Die mensen noemen we missionair-diaconale werkers. Zij worden betaald door hun thuisfrontcommissies, de CGK geeft een startpremie en biedt een vangnetconstructie. Op die manier zijn er veel mensen werkzaam in de zending met heel verschillende organisaties. We hebben daarin een ruim beleid. Er zijn voor ons slechts twee belangrijke criteria: of de organisatie voor de verbreiding van het evangelie staat en of de organisatie wat betreft (financiële) structuur goed in elkaar zit. In totaal zijn er nu op die manier zo'n twintig mensen uitgezonden.

— Foka van de Beek is theoloog en stafmedewerker bij de Nederlandse Zendingsraad. Zij is hoofdredacteur van *TussenRuimte – missionair-intercultureel-verbindend.*

Zendelingen en missionarissen: van afwijzing tot aanvaarding

Protestantse zendelingen noemden hun katholieke collega's aan het begin van de vorige eeuw 'vijandige broeders'. Het waren weliswaar broeders, maar ze leefden in grote onmin. Omgekeerd vielen ook harde woorden. Protestanten kregen het verwijt schismatiek en afgedwaald te zijn. Het recht om zending te bedrijven hadden ze daarmee ten enenmale verspeeld.

Missionaire samenwerking van protestanten en katholieken was eeuwenlang onbespreekbaar en de omgang met elkaar was bij tijden hoogst onverkwikkelijk. Het is wel goed om daarbij te bedenken dat protestantse zendingswerkers onderling soms ook een heftige polemiek voerden. Zo klonk in 1932 het harde verwijt van de gereformeerde zendingspredikant P.J. Lambooij dat zijn hervormde collega's Gods Woord ontkrachtten en een 'vormloos' christendom bevorderden.
In het onderstaande proberen we een antwoord te geven op de vraag hoe de verhouding van roomse en protestantse zending zich ontwikkelde. Daarvoor richten we eerst de aandacht op de Reformatie, vervolgens kijken we naar de zogenaamde 'moderne zending' en we sluiten af met een korte beschrijving van de nieuwe verhoudingen als gevolg van het Tweede Vaticaanse Concilie.

Zending als kenmerk van de ware kerk

In de tijd van de Reformatie trokken roomsen en protestanten de scheidsmuren hoog op. Zo stelde kardinaal Roberto Bellarmine (1542-1621) dat protestanten onmogelijk de ware kerk konden zijn, omdat zij niet aan zending deden. Terwijl katholieken vele duizenden heidenen in de nieuwe wereld bekeerden en jaarlijks een aantal joden zich in Rome liet dopen, hadden lutheranen 'nauwelijks een handvol mensen' gedoopt.
Met dit verwijt legde Bellarmine protestanten langs de lat van de *notae ecclesiae* (de wezenskenmerken van de kerk: eenheid, heiligheid, katholiciteit en apostoliciteit). Protestanten schoten in zijn visie vooral tekort met betrekking tot de apostoliciteit. De apostelen (en Rome) verkondigden immers het evangelie en brachten nieuwe gelovigen samen in gemeenten, terwijl de protestanten geen noemenswaardige missionaire initiatieven ontplooiden.
De jezuïet Bellarmine, voortrekker van de Contrareformatie, zag het daarom

als zijn missie om protestanten terug te brengen binnen de omheining van de schaapskooi (de kerk). In de uitvoering van de kerkelijke missie ging het immers om een dubbele blikrichting: de missie richtte zich niet alleen op het bekeren van joden en heidenen, maar ook op het terugbrengen van ketters naar de ware kerk. Het laatmiddeleeuwse missiologische paradigma *compelle intrare* ('Dwingt hen in te gaan', Lukas 14:23) leidde niet alleen tot kersteningsdwang van in verre landen wonende 'Saracenen en heidenen', maar ook tot een missionering van de protestanten in nabije streken.
Omgekeerd legden protestanten de katholieken overigens evenzeer langs de missionaire meetlat. Zo noemde reformator Martin Bucer pausgezinden in één adem met Joden, Turken en ongelovigen als object van zending. Voor Nederlandse protestanten waren rooms-katholieken niet meer dan gedoopte heidenen die blijk gaven van 'toeneemende ongeloovigheid en ongodsdienstigheid' en die 'het Evangelie en deszelfs heilzamen invloed' tegenwerkten. Rooms-katholieken wandelden dus evenals de blinde heidenen in duisternis. Daarom zond het Nederlands Zendelinggenootschap (NZG) in de eerste decennia na de oprichting (1797) niet alleen zendingswerkers uit naar verre streken, maar ook naar het nabijgelegen katholieke Vlaanderen.

Zending als competitie

Terwijl Bellarmine in de zestiende eeuw wees op het ontbreken van protestantse zendingsarbeid, signaleerde de protestantse zendingsdirecteur J.W. Gunning in 1914 een 'algeheel verval' van de roomse missie na de neergang van de Portugese en Spaanse macht in de zeventiende eeuw.
Daarin had Gunning weliswaar gelijk, maar de tweede helft van de negentiende eeuw zou voor de roomse missie een periode van 'ongekende bloei' worden. Dit was vooral het gevolg van de missionaire restauratie onder paus Gregorius XVI (1831-1846) en de missionaire impulsen van Pius IX (1846-1878).
Naast de oprichting van 33 apostolair vicariaten en 15 prefecturen ('zendingsterreinen') ontstond in dit tijdvak een groot aantal missionaire instituten en orden, zoals de Witte Paters, de Scheutisten en de Mill Hill-congregatie. Bloeiende katholieke gemeenschappen zouden ontstaan in China, Vietnam en Korea.
De bloei van de missie in de negentiende eeuw staat in grote tegenstelling tot de ontwikkelingen in de voorafgaande zeventiende en achttiende eeuw. In die periode was er in Nederland geen ruimte voor roomse missie. De overheid was immers een 'protestantse geest belijdende staat' en daarom liet ook de Vereenigde Oostindische Compagnie geen missionarissen toe. Dat veranderde echter door de in 1795 ingevoerde scheiding van kerk en staat en het faillissement van de Compagnie (1799). De gereformeerde protestanten verloren daarmee hun bevoorrechte positie.
Deze verandering had als gevolg dat in 1808 de eerste missionarissen in Neder-

lands-Indië aankwamen. Hun benoeming was geregeld door de reeds in 1622 opgerichte *Congregatio de Propagande Fide* en de vergunning voor hun missionaire arbeid was verstrekt door de overheid. Missionarissen van de apostolische prefectuur Nederlands-Indië zouden voortaan, evenals predikanten van de Indische Kerk, hun traktement en pensioen van de overheid ontvangen.
Tot 1847 bleef het missiewerk beperkt tot de pastorale verzorging van Europese katholieken op Java en Sumatra, maar daarna begonnen missionarissen zich te richten op de inheemse bevolking. Toen Nederlandse missionarissen in 1859 ook het missiewerk in Flores en Timor van de Portugezen overnamen, kreeg het missiewerk daarmee een forse omvang.
Pas in 1868 echter werd de concurrentie van protestantse zending en katholieke missie voelbaar, doordat de missie activiteiten ging ontplooien in de Minahasa. Dat was tegen het zere been van de protestantse zending, omdat zij deze regio beschouwden als hun vruchtbaarste werkterrein. De protestantse zending sprak woedend van infiltratie, dwangmatige missieplicht en agressieve missietaal. De verhouding van zending en missie verslechterde en leidde vooral aan protestantse zijde tot bitterheid over de inbreuk op het missionair opbouwwerk. De dubbele zending en de 'Roomse invasie' zouden slechts leiden tot verwarring van de inheemse bevolking en tot 'goedkope godsdienst' (douceurtjes aan bekeerlingen).
De reactie van de protestanten leidde aan katholieke zijde overigens eveneens tot grote irritatie. De katholieke *Maasbode* stelde in felle bewoordingen dat de missie het volste recht had om te werken waar ze wilde. Het protestantisme was immers een dwaling en had daarom ten principale geen zendingsrecht. Dit roomse grondbesef over het verband van ware kerk en zendingsrecht leidde bij andere katholieken echter vooral tot de pragmatische overweging dat het beter was missionair werk aan te vangen 'daar waar de invloed van de zending nog niet is doorgedrongen'. De tweespalt tussen missie en zending zou bovendien een geheel verkeerde indruk kunnen maken op de inlander.
Omwille van de gespannen relaties pleitte het seculiere *Algemeen Handelsblad* daarom in 1896 voor het opstellen van een 'concordaat en broederlijke overeenkomst'. Dat moest waarborgen dat de partijen uit elkaars vaarwater zouden blijven. Daarvan is het echter niet gekomen. Tot in de jaren dertig bleven irritaties over inbreuk op elkaars zendingsterreinen een rol spelen. Overigens gold hetzelfde voor de verhouding van protestantse en evangelische geloofszending. De missionaire activiteiten van de laatstgenoemden werden op zijn best sektarisch genoemd.
Toch zijn aan het eind van de jaren dertig de eerste tekenen van veranderende verhoudingen tussen de vijandige broeders zichtbaar. Toen in 1937 een missionaris aanwezig was op het vijftigjarig jubileum van de Algemene Nederlandse Zendingsconferentie, heette het organiserend comité hem van harte welkom. Het

Nederlands Zendingsblad schreef met een ondertoon van verbazing dat zoiets 'sedert mensenheugenis nog niet was gebeurd'.

Zending als kenmerk van een waarachtige kerk

De Eerste Wereldoorlog geldt als een belangrijke cesuur voor het denken over zending. Een verandering in de onderlinge verhouding van zending en missie is echter vooral zichtbaar na de Tweede Wereldoorlog. In het interbellum verdween gaandeweg de aanduiding van protestanten als ketters en schismatici. In officiële documenten werden deze omschrijvingen aanvankelijk vervangen door dissidenten en afgescheiden broeders (*Rerum Ecclesiae*, 1926), maar latere documenten noemen protestanten onverkort 'broeders en zusters in Christus'.
In deze ontwikkeling speelde een rol dat onder paus Pius XI (1922-1939) en Pius XII (1939-1958) het accent kwam te liggen op verzelfstandiging van de missiegebieden. Niet alleen kreeg in deze periode missie als wezenskenmerk van de kerk (*nota ecclesiae*) opnieuw een centrale plaats, maar ook ontstond een positieve waardering van de ander en diens eigenheid.
Zo ontstond uiteindelijk ruimte voor lokale vormen van kerk-zijn, voor het gesprek met andere kerken, voor bisschopswijdingen van inheemse leiders en voor de integratie van 'geestelijke rijkdommen' van de volken in Azië en Afrika in de liturgie. Dat laatste vormde een ingrijpende koerswijziging ten opzichte van het beleid van paus Benedictus XIV, die in 1742 stringente richtlijnen had gegeven voor de handhaving van de eenheid van de Romeinse 'rite' (roomse liturgie) op de missieterreinen.
In de context van groeiende oecumenische openheid institueerden kerken de World Council of Churches (1948). In datzelfde jaar werd in Nederland de Sint Willibrord Vereniging opgericht, die toenadering en gesprek nastreefde met de Reformatie. Ruim tien jaar later zou de wens om de kerk van Rome bij de tijd te brengen (het 'aggiornamento') uitmonden in de ruimhartige missiologie en ecclesiologie van het tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965). Van groot belang is dat paus Johannes XXIII christelijke eenheid omschreef als het hart van dit concilie.
Ook in het missiedecreet (*Ad Gentes*, 1965) wordt dit duidelijk wanneer het handelt over de noodzaak 'oecumenische geest' aan te kweken. De nadruk verschoof van monoloog naar dialoog met de wereld, godsdiensten en kerken. Zo stelt artikel VI/36 dat het getuigenis gemakkelijker gestalte krijgt wanneer dit gedaan wordt 'in eenheid met de andere christelijke groeperingen'. Artikel III/15 maakt vervolgens feitelijk een einde aan het beleid dat ook protestanten object van missie zijn, want we treffen daar de oproep aan 'met de van ons gescheiden broeders broederlijk samen te werken' door een gemeenschappelijke belijdenis ('common witness'). Het nieuwe Vaticaanse accent op eenheid omwille van het gemeenschappelijk

getuigenis maakte een grote verandering mogelijk in de relatie tussen Rome en de Wereldraad van Kerken. Het door de paus in 1960 ingestelde secretariaat ter bevordering van de eenheid leverde, evenals de verklaringen van het concilie, daar een substantiële bijdrage aan. De Nederlandse kardinaal Johannes Willebrands (1909-2006) werd er de secretaris van.

Nieuwe sleutelbegrippen

'Common witness' en 'mission in unity' vormen in de laatste decennia sleutelbegrippen in de oecumenische relaties. Uitgangspunt daarvoor vormt het besef dat we slechts 'vanuit verbondenheid met Christus en met elkaar' missionair kunnen zijn. Vrijgemaakt-gereformeerde studenten bestuderen inmiddels met vanzelfsprekendheid het missiologisch werk van de katholieke Steve Bevans, terwijl omgekeerd de laatstgenoemde er blijk van geeft goed thuis te zijn in protestantse discussies over missionair werk.

Dit betekent niet dat oecumenische samenwerking geen stappen meer heeft te zetten. Zo komt in Nederland en daarbuiten gezamenlijke oecumenische inzet op missionaire gemeenschapsvorming niet van de grond. Uiteenlopende ecclesiologische opvattingen, zoals met betrekking tot de sacramenten en de ambten, blijven daarin een rol spelen. Juist in dit verband blijft proselitisme een pijnpunt, omdat bij de inzet op kerkplanting rooms-katholieken niet zelden object blijven van protestantse bekeringsijver. Daaruit blijkt dat het realiseren van *mission in unity* een blijvende uitdaging is voor kerk en zending.

De vanaf de jaren zeventig gevoerde bilaterale dialogen van het Vaticaan en protestantse kerken, over het begrip heil en de betekenis daarvan, zijn echter tekenend voor de toenadering van rooms-katholieken en protestanten. Vooral de totstandkoming van de belangrijke oecumenische richtlijnen voor het getuigen (*Christian Witness in a Multi-Religious World*, 2011), ondertekend door de Wereldraad, het Vaticaan en de World Evangelical Alliance, vormt een oecumenische prestatie van formaat.

Centraal staat niet langer de vraag naar de *ware* kerk en het daaruit voortvloeiende zendingsrecht, maar aan de orde is hoe we *waarachtig* kerk kunnen zijn omwille van het getuigenis van de Naam.

** Dit artikel staat compleet met noten en literatuur te lezen op www.zendingsraad.nl/publicaties*

— Gerrit Noort is directeur van de Nederlandse Zendingsraad.

Schikken en herschikken

De afgelopen maanden overhoorde ik als huiswerkbegeleider middelbare scholieren over de hervormers Luther en Calvijn, hun kritiek op de bestaande kerk, de verschillen tussen hun standpunten en de namen die hun volgelingen kregen. Maar voor de meesten is de Reformatie enkel geschiedenis en zijn kerkhervormingen hen vreemd.
Ik daarentegen ervaar dat de vraag naar de inhoud en waarde van de kerk en hoe je dat vormgeeft blijvend actueel is. Als actief betrokkene bij een pioniersplek in Utrecht zoek ik mee de reden van bestaan voor de kerk. We experimenteren met nieuwe vormen en traditionele rituelen. We herontdekken oude woorden en zien nieuwe woorden impact hebben. Doorlopend worden we verrast, geconfronteerd, teleurgesteld en geïnspireerd. Met aandacht voor heden en verleden zoeken we naar de waarheid.
Dat herinnerde me aan het werk hiernaast. Het maakte deel uit van de tentoonstelling *Glanz und Körnigkeit* van de Duitse kunstenares Valerie Krause in Sankt Peter te Keulen. Het lijkt alsof Krause van de Gamma naar de kerk is gelopen, met een bundel houten latten onder haar arm. Daar heeft ze het hout zorgvuldig neergelegd. De lijnen van de vorm die is ontstaan lopen deels parallel aan de lijnen in de kerk, deels gaan ze hun eigen weg. Verder heeft Krause rechthoekjes naar verschillende richtingen uitgezaagd, in mooie verhouding tot elkaar. Dat geeft een bepaalde rust. Vanaf de galerij van de kerk is te zien dat het werk een eigen vorm heeft, maar tegelijkertijd in de bestaande kerkruimte past. Die combinatie laat het werk schuren en schitteren, *Glanz und Körnigkeit*. Net als de voortdurende kleine kerkhervormingen op zondagmiddag, we schikken en herschikken om de waarheid in de kerk levend te houden.

— Jolien van Braak MA heeft kunstgeschiedenis en theologie gestudeerd. Ze wil beeldende kunst verbinden met geloof, kerk en theologie.

Valerie Krause, 'Untitled' (detail), 2016

Verandering en gastvrijheid

In deze rubriek geven buitenlandse studenten die in Nederland theologie en missiologie studeren een impressie van hun ervaringen.

Mijn ervaringen met Nederlandse kerken en christenen kan ik typeren met twee kernwoorden: verandering en gastvrijheid. Het afgelopen jaar verbleef ik in Groningen in verband met mijn masterstudie aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) daar.

Toen ik gereformeerde theologie studeerde in Korea had ik me allerlei beelden gevormd van de Nederlandse kerk. Deze beelden gingen uit van de vooronderstellingen dat de Nederlandse kerken traditioneel en conservatief zouden zijn, afgaande op de hoge, boven de gemeente hangende preekstoel, en de Geneefse psalmen in het Liedboek. Hoewel ik deze traditionele kerken natuurlijk ook ben tegengekomen, was de meerderheid van de kerken waar ik binnenkwam anders. Ik zag gemeentes zoeken naar verandering vanuit een verlangen bij de huidige tijd aan te sluiten, bijvoorbeeld in de samenzang en liturgie. Dit sluit goed aan bij het motto dat de kern vormt van de Reformatie: *'Ecclesia reformata, semper reformanda'*. In Korea hebben we een spreekwoord dat daar bij aansluit: 'Stilstaand water stinkt'. De kern van het evangelie kan niet worden veranderd, maar de kerk die het evangelie brengt en leeft moet wel veranderen door de tijd.

Mijn tweede kernwoord duidt op een ervaring van gastvrijheid tot de naasten, opgedaan in het contact met vrienden en mensen in Nederland. Op andere plekken in Europa merkte ik dat mensen onvriendelijk tegen mij waren of mij zelfs discrimineerde, maar in Nederland gebeurde dit niet; ik voelde me welkom. Wellicht komt dit door een lange traditie van christelijk geloof in Nederland. Deze ervaringen van gastvrijheid van vriendelijke Nederlandse mensen in de kerk en in de universiteit hebben mijn jaar in Nederland verrijkt.

Juyong Park is Koreaans predikant. Hij werkt sinds 2008 als uitgezonden medewerker in Indonesië en is verbonden aan de zendingsorganisatie His International Mission (HIM). Park is getrouwd met Jinkyoung Kim, samen hebben ze een zoon. Hij volgde zijn opleiding (Mdiv) in Chongsin Theological Seminary, Korea) en studeerde afgelopen jaar aan de Protestantse Theologische Universiteit (MA).

Verandering en gastvrijheid: ik neem ze mee, mijn toekomst in Korea en Indonesië in. Als theoloog zal ik me altijd afvragen hoe het evangelie gebracht kan worden in specifieke contexten: aangepast aan tijd en cultuur. Als zendeling zal ik proberen de christelijke gastvrijheid door te vertalen in mijn werk met de Indonesische bevolking.

Vertaald uit het Engels: Jacoline Batenburg

Conferentie 'Transsylvanische Reformatie'

Op 12 en 13 mei werd er in Vintu de Jos, Roemenië, een conferentie gehouden, getiteld 'De Transsylvanische Reformatie, in de spiegel van de missionaire en interkerkelijke contacten Europa en Transsylvanië'. Nu een onopvallend dorp, maar in de voorgaande eeuwen was het een plaats met aanzien, wat nog te zien is aan de kerk uit de dertiende eeuw en een zestiende-eeuws kasteel. In de loop der eeuwen hebben er onder andere Saksen, Hongaren en Roemenen gewoond. Ook kerkelijk was er een rijke variatie. Zo werd de plaats bevolkt door rooms-katholieken, lutheranen, gereformeerden, orthodoxen en anabaptisten (*Hutteriten*).
Het samenleven van de verschillende etnische groepen en kerkgenootschappen in Transsylvanië was en is niet altijd zonder spanningen. De organisator van de conferentie, dr. BotondGudor, de lokale Hongaars-gereformeerde predikant en tevens classisvoorzitter, probeert hierin een positieve rol te spelen.
Voor de conferentie waren er daarom sprekers uit zowel binnen- als buitenland en afkomstig uit verschillende kerkgenootschappen genodigd. Ook ondergetekende hield een lezing, over de (theologische) visie van de Protestantse Kerk in Nederland en haar voorlopers op de contacten met kerken in Transsylvanië.
Van de andere bijdragen noem ik die van dr. Ana Dumitran over de pogingen in de zestiende eeuw het reformatorische gedachtegoed onder de Roemeens-orthodoxen te verspreiden en hoe dit in de huidige orthodoxe geschiedschrijving wordt geduid. En van László Gróf over de achttiende-eeuwse Hongaarse theoloog János Úri, die na zijn studie in Harderwijk en Leiden, waar hij zich bekwaamde in oriëntaalse talen en geschriften, uitgenodigd werd om in de bibliotheek van Oxford de Oosterse handschriften te ordenen en catalogiseren.
De conferentie werd afgesloten met een kerkdienst, waarin de gereformeerde bisschop voorging, en de opening van twee tentoonstellingen over het thema.

— Foka van de Beek

Symposium 'Kwetsbare liefde'

Vrijdag 19 mei werd door de Stichting Leerstoel 'De kerk in de context van de islam' en Christelijke Hogeschool Ede een symposium georganiseerd rondom het nieuwste boek van prof.dr. Bernhard Reitsma: *Kwetsbare liefde. De kerk, de islam en de drie-enige God*.
Het panel bestond uit een veelkleurig gezelschap: de auteur, Kees van der Staay, imam Azzedine Karrat uit Rotterdam en twitter-theoloog Alain Verheij.
Als gevolg van zijn tijd in Libanon, houden drie vragen Reitsma sterk bezig:

- de islam is veel diverser dan ik had gedacht;
- christenen staan niet positief bekend bij moslims (als gevolg van kolonia-

lisme en verdrukking);
- christelijke gemeenten in het Midden-Oosten zijn vooral bezig met overleven en verschuilen zich achter de kerkgevel.

Deze observaties bepalen de ondertoon in zijn boek, waarin de vraag centraal staat: Hoe moeten we ons als christenen verhouden met moslims? Met een houding van kwetsbaarheid, zegt Reitsma. Te vaak heeft de kerk zich aan moslims gepresenteerd door middel van macht en geweld. Als kerk moeten we juist de onvoorwaardelijke liefde van Jezus tonen, ook aan moslims. Dit is kwetsbaar, omdat deze liefde ook afgewezen kan worden. We moeten laten zien hoe God de schepping bedoeld heeft en daarin het kwade overwinnen door het goede. Imam Azzedine Karrat reageerde enthousiast op het boek: 'Dit hebben we altijd gemist, een academisch werk dat de stap zet naar de samenleving!' Een sterk punt vond hij dat Reitsma kritisch durft te zijn, zowel naar zichzelf als naar de islam. Ook interessant vond hij het hoofdstuk over Israël, een heikel punt in de relatie tussen christenen en moslims. Heeft de kerk nu gefaald in de omgang met moslims? Karrat: 'Er zijn weinig wegen bewandeld om elkaar te ontmoeten, terwijl we elkaar juist nodig hebben.' Het boek van Reitsma hoopt zowel academici als 'gewone' christenen hiertoe aan te zetten.

— Wilma Wolswinkel

Vrouwen en vervolging

Van 1 t/m 3 juni vond op de Evangelische Theologische Faculteit (ETF) in Leuven de tweede *Christian Women under Pressure for their Faith*-consultatie plaats. De vijftig deelnemers, onder wie ook enkele mannen, vertegenwoordigden een groot aantal landen en diverse continenten (o.a. Egypte, Pakistan en Ethiopië). Tijdens de consultatie werd regelmatig de term '*double vulnerability*' gebruikt: kwetsbaar als vrouw én als lid van een christelijke minderheid. Thuis spelen issues als huiselijk geweld en de maatschappij accepteert hen niet. Slachtoffers krijgen vaak zelf de schuld van de verschrikkelijke dingen die hen overkomen (o.a. verkrachting, eerwraak, huiselijk geweld). Ze zullen het wel hebben uitgelokt, wordt dan gezegd, en vaak wordt men uit de gemeenschap gezet omdat de eer van de familie is aangetast. Niet alleen mannen, maar ook vrouwen kunnen zo denken. Schokkend was het voorbeeld van een moeder die haar zoon bij zijn huwelijk een zweep gaf om zijn echtgenote te kunnen slaan. Deze inferieure positie van de vrouw is nauw verbonden met het patriarchale systeem. Hierin heeft de man het voor het zeggen. Fysiek geweld wordt als een passende disciplinemaatregel gezien. Dit patriarchale denken heeft zich diep in de cultuur verankerd. Zo vindt een vrouw het vaak ook normaal dat haar man haar slaat. Het wordt gezien als een teken van liefde. De man beschermt zijn vrouw voor verkeerde daden en behoedt

daarmee haar reputatie. Ook bij christenen is dit patriarchale wereldbeeld terug te vinden. Cultuur gaat in veel gevallen nog altijd boven het woord van God. Voorgangers denken vaak in dezelfde lijn. Wanneer zij preken over man-vrouwverhoudingen, refereren ze aan Abraham, Jakob of de Efezebrief. Dat dit denken hardnekkig is, lieten de opmerkingen van een aantal mannelijke deelnemers zien. Zij realiseren zich nu dat zij met verkeerde ogen naar hun vrouw hadden gekeken. Bij terugkomst zullen ze dit zeker anders gaan doen. Wat dat betreft had deze consultatie dus al een positief effect. Een cultuurverandering als deze kost veel tijd, maar tekenen als deze zijn hoopgevend!

— Wilma Wolswinkel

‘Dwars durven zijn’ – Refo500

Op 10 juni vierden Zuid-Hollanders in de Sint Jan in Gouda hun ‘Dwars durven zijn’, waarmee ze het estafettestokje overnamen van Flevoland waar men eerder ‘Vrij en vrolijk geloven’ kon vieren. Overdag werd met een wandelconcert de toon gezet in drie kerken en in de Sint Jan werd een middeleeuws maal aangeboden. Wij bezochten de avond in die eeuwenoude kerk met kostbare glas-in-loodramen. Men kwam uit Boskoop, Nieuwerkerk aan den IJssel, Rijnsburg en uit alle hoeken van de provincie. Naar al die plekken spreidde de Reformatie zich uit in de zestiende eeuw. In Gouda lag men dwars. Het stadsbestuur wilde een milde reformatie waar niemand vervolgd zou worden, ook de katholieken niet nu de protestanten vrij konden ademen.

Ds.dr. Margriet Gosker overhandigde de *RefoBijbel* aan leerlingen van de Driestar. Ik had er een paar woorden uit willen horen, maar het programma zat stampvol. Musici van de Driestar lieten zich horen tussen de programmaonderdelen. We luisterden naar Herman Selderhuis, hoogleraar kerkgeschiedenis, die begon met: ‘Blij dat Luther er was en dat hij er niet meer is. Waar zou hij passen? In de PKN, daar kan veel, maar …’ Een prachtig verhaal over een dwarsligger: ‘een aanstoot die ons bij de Heiland aan het kruis doet uitkomen’.

Prof.dr. W. van de Bercken vertelde waarom hij zich als katholiek protestant voelt, niet actief betrokken bij een kerk. Hij leed niet aan ‘bijbelse indigestie’ toen hij in 2002 uitgebreid de Bijbel ging lezen. Het bleek een openbaring voor hem te zijn.

Ik doe velen tekort wanneer ik alleen nog over de ernstige en geestige monoloog van Kees van der Zwaard vertel. Hij zong, staande op een stoel: ‘Wie zal de redder zijn der armen, wie hoort hun hulpgeschrei … hij helpt, met hun bestaan bewogen …’ De avond zou niet louter over Luther gaan, maar wel heeft die dwarsligger ons bestaan bewogen!

— Piet Both

Congres 'Stap uit je bubbel'

Op 22 juni was ik samen met ongeveer honderd mensen bij het congres 'Stap uit je bubbel' van Missie Nederland, om na te denken over hoe je aansluit bij mensen met wie je in het dagelijks leven niet omgaat.
Algemeen secretaris Jan Wessels sprak naar aanleiding van het verhaal van Zacheüs over de bubbel van onrecht en zonde én over de bubbel van zelfgenoegzaamheid van de Farizeeërs. Jezus wil ons uit beide bubbels bevrijden.
Ik concludeerde (opnieuw) dat het geen optie is in mijn christelijke bubbel te blijven zitten. Geen optie voor de kerk en geen optie voor mij persoonlijk. Het lijkt zo geestelijk om je volledig in te zetten voor de kerk. Maar eigenlijk is het een vorm van zelfgenoegzaamheid waarvoor we bevrijding nodig hebben.
In de middag riep Linda van de Kamp op te 'co-creëren'. Luister naar de mensen in je buurt, zet gelijkwaardigheid voorop, denk op de lange termijn en calculeer botsingen en conflicten in. Als we ons leven gaan delen, merkt de ander vanzelf dat we leven vanuit hoop.
Ik stuurde onder meer deze tweets de wereld in:
- 'Laat zien wat koninkrijk voor jou betekent. Laat los of mensen wel of niet tot geloof komen. Daar ga jij niet over. #stapuitjebubbel'
- 'Iemand vertelt voorbeeld van uit je bubbel stappen: wees meer geïnteresseerd in buurtbewoners dan in kerkleden. #stapuitjebubbel'
Over die laatste oproep ga ik nadenken. In de hoop dat er ideeën omhoog zullen borrelen. — *Paulien Vervoorn, Geloofwaardig Spreken – trainingen voor een kerk met impact, www.geloofwaardigspreken.nl*

Ambt en spiritualiteit?

Op 25 juni vond in de oudkatholieke kerk in Amsterdam, een inspirerende locatie, een oecumenisch symposium plaats met als onderwerp 'Ambt en spiritualiteit'. Het ging over wat ambt en spiritualiteit met elkaar te maken hebben en of er zoiets als een spiritualiteit van ambtsdragers bestaat. Vier sprekers uit verschillende kerken vertelden de bezoekers over hun ervaringen.
P. Jos Moons SJ, verbonden aan de Tilburg School of Catholic theology als promovendus en studentenpastor, gaf aan dat hij als priester dienstbaar wil zijn naar de ander. Het gaat er volgens hem om Christus in anderen te ontdekken, anderen te erkennen en laten groeien. 'Die anderen' kunnen ook niet-gelovigen zijn, mensen buiten de kerk, naar aanleiding van een vraag uit het publiek. Het was niet verrassend dat er vanuit het publiek verder toch nog even een vraag werd gesteld over vrouwen en het ambt binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Ook zijn antwoord was niet verrassend: volgens de Rooms-Katholieke Kerk

koos Jezus alleen maar mannen uit als zijn apostelen. Als docent, priester en rector van het seminarie startte dr. Mattijs Ploeger zijn bijdrage met een vraag die hij oud-katholieke seminaristen stelde: of ze het gevoel hadden op het priesterschap voorbereid te worden. Omdat studenten deze met 'nee' beantwoordden, vroeg hij zich af wat er aan de hand was. Het antwoord vond hij in de stelling dat er weinig aparte priesterspiritualiteit bestaat, maar dat deze in heel veel opzichten vooral een intensievere vorm van algemeenchristelijke spiritualiteit is. Iedereen is geroepen in een innige band met Christus te leven, te bidden, missionair in het leven te staan.
De laatste spreker, zr. Rebekka Willekes, priores van de Priorij Klaarland, stelde zichzelf de vraag waar zij nog ruimte vindt voor bijvoorbeeld gebed en stilte, wanneer dit dreigt onder te gaan in allerlei andere taken? In dialoog met kerkvaders en mystici liet zij zien hoe haar gevoel van niet opgewassen te zijn tegen haar taak, haar overgave aan God kon vergroten, hoe stilzijn geleerd kan worden in het luisteren naar anderen, juist in gesprek.

— Jaap Terpstra, student Godsdienst Pastoraal Werk Windesheim en stagiair Oud-Katholieke Parochie Amsterdam

Zomerschool Evangelie & Moslims

Van 12 tot 16 juni kwamen in het gebouw van de NEM in Voorthuizen zeventien mensen samen voor de jaarlijkse zomerschool van Evangelie & Moslims. Ds. Cees Rentier leidde het blok waarin kennis over de islam kon worden verdiept. Lessen die soms werden opgebouwd aan de hand van prikkelende vragen, bijvoorbeeld: 'Wat gaan we doen: verkondiging of dienstbetoon?' Vragen die leidden tot zelfreflectie en tot verdieping in de historie van de islam. Omdat je als 'bruggenbouwer' naar moslims kennis nodig hebt van de etnische en culturele achtergrond, hielpen ervaringsverhalen ons kennis op te doen voor de dagelijkse praktijk waarin ontmoetingen met de Turkstalige medelanders, Marokkane, Afghanen en Iraniërs plaatsvinden. De liefde van Christus zet de toon voor elke ontmoeting, zeker ook met de moslim-naaste. Die liefde is bereid tot delen en meeleven en aarzelt niet om de waarheid te zoeken in een open en eerlijk gesprek.
We bezochten de moskee in Nijkerk en ontmoetten drie jonge moslims van de Islamitische Universiteit in Rotterdam in een gesprek met ruimte voor persoonlijke geloofsgetuigenissen en verkennende, prikkelende en confronterende vragen.
Op donderdagmorgen kwamen enkele Moslim Background Believers (MBB's) vertellen hoe zij tot geloof in Christus waren gekomen. Deze getuigenissen maakten diepe indruk, vanwege de geloofsvreugde en -kracht die gezien werd en vanwege de offers die deze gelovigen moeten brengen om Christus te volgen.

— Elly Bouman, predikante te Roeselare (VPKB) in België

Film

Paolo Sorrentino
The Young Pope
2016

Geraakt door het mysterie

'Vanaf heden zal alles wat openstond, gesloten zijn. Evangelisatie? Dat hebben we al gedaan. Oecumene? Dat kennen we nu wel. Tolerantie? Die woont hier niet meer. Die is het huis uitgezet en heeft plaatsgemaakt voor een nieuwe bewoner met een compleet andere smaak qua inrichting. We zijn nu al jaren aansluiting aan het zoeken. Het is tijd om daarmee op te houden.'

Dit zijn de woorden van de nieuw gekozen paus Pius XIII in de televisieserie *The Young Pope*, die ook op dvd verkrijgbaar is. In de filmische werkelijkheid, van de om zijn excentrieke stijl veelgeprezen regisseur Paolo Sorrentino (*La Grande Bellezza*), is de nieuwe paus een onvoorspelbare jonge Amerikaan.

Het is een opmerkelijke serie als je bedenkt dat de huidige paus Franciscus een toegankelijke man is, die veel betekent voor de oecumene. Het is dit contrast, dat deze serie zo fascinerend maakt om naar te kijken. Paus Pius XIII, hoewel een ijdele man, zondert zich graag af. Wie is deze man, wil iedereen weten? Waarom wil hij de Kerk leiden? Zijn zeer conservatieve opvattingen, de expliciete beelden (wees gewaarschuwd!) en ironische toon, doen je afvragen of het in deze serie niet om een provocatie gaat. Maar dat is niet de inzet van regisseur.

The Young Pope is bovenal een gelaagd portret van een persoonlijke geloofszoektocht. Wanneer je ervoor openstaat, word je meegenomen in de rijkdom van die zoektocht. Deze gewone man die tot paus verkozen is, brengt persoonlijke offers om nader tot God te komen. In zijn poging om de Kerk te hervormen, eist hij dat de Kerk ontoegankelijk en mysterieus wordt. Om zo bij de mensen nieuwsgierigheid en toewijding op te wekken. Of je nu instemt met zijn onbevreesde beleid of juist helemaal niet, je maakt als kijker een vergelijkbare beweging mee. Van vervreemding naar geraakt door het mysterie.

— Joël Friso, theoloog, initiatiefnemer van Het Filmgesprek en lid van Interfilm

Muziek

‘Welke muzikale schat’

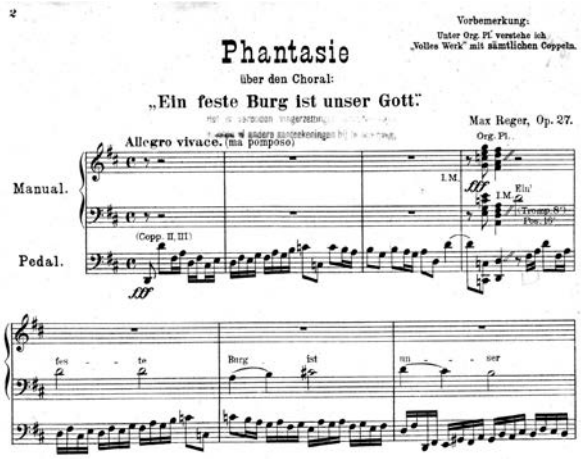

Een belangrijk streven in de Reformatie was het begrijpelijk maken van het christelijk geloof voor de gewone man en vrouw. Reformator Martin Luther begon bijvoorbeeld aan een Duitse versie van de Bijbel, maar een dergelijke vertaalslag was ook nodig in de (kerk)muziek.
Om de beginnende Evangelisch-Lutherse Kerk van liederen te voorzien, componeerde Luther er een aantal die geschikt waren voor de volkszang. Deze Lutherliederen, waaronder ‘Ein feste Burg ist unser Gott’ en ‘Vater unser im Himmelreich’, zijn kwalitatief goed wat betreft tekst en melodie en worden binnen de protestantse kerk nog veel gezongen.
Opvallend is dat de waarde van Luthers gezangen ook buiten het protestantisme werd erkend. Zo was de laatromantische componist van katholieke origine Max Reger (1873-1916) er een groot liefhebber van. Zijn grote voorbeeld Johann Sebastian Bach had al veel bewerkingen gemaakt van de Lutherkoralen, maar zelf schreef Reger ook zeven grote orgelfantasieën en verschillende bundels korte koraalbewerkingen over deze liederen. Hoewel hij zichzelf overtuigd rooms-katholiek noemde, zei hij over de Lutherkoralen: ‘De protestanten weten helemaal niet welke muzikale schat ze in hun koralen bezitten.’
De waardering van een rooms-katholiek componist als Reger past eigenlijk wel in het straatje van Luther, die zelf immers de rooms-katholieke kerk wilde hervormen zonder die te verlaten. Zowel Luther als Reger – die overigens allebei werden geëxcommuniceerd uit de rooms-katholieke kerk – zagen het nut van toegankelijke liederen. Luther zocht daarnaar vanuit het oogpunt om het evangelie aan de gewone Duitser te verkondigen, de meest pure vorm van zending. Reger maakte daar eeuwen later dankbaar gebruik van om er zijn muzikale talent op los te laten. Hoe ‘hervormend’ wil je het hebben.

— Iddo van der Giessen, student Orgel aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag en Kerkmuziek aan Codarts Rotterdam, BA Liberal Arts & Sciences (World Politics) – www.iddovandergiessen.nl

Boeken

Bertil Ekström (red.), *The Church in Mission. Foundations and Global Case Studies*, Pasadena: William Carey Library Publishers, 2016, 256 bladzijden, ongeveer $ 15

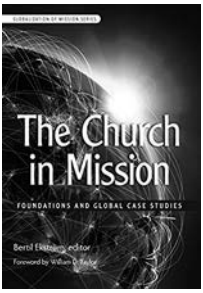

De World Evangelical Alliance publiceerde deze studie over missionair kerk-zijn in de *Globalization of Mission Series*. Het boek bevat ruim dertig korte artikelen van een bijna even groot aantal auteurs. Drie delen bevat het boek: het eerste deel behandelt de bijbelse en theologische uitgangspunten over kerk en zending. Het tweede gaat nader in op missiologische issues, zoals de verhouding van zending en ecclesiologie, van zending en koninkrijk en van zending en zendingsorganisatie. Het derde deel bevat een tiental gevalstudies. De hoofdstukken zijn voorzien van voetnoten, literatuurlijsten en discussievragen voor verdere reflectie.

Richard Tiplady geeft de aftrap met de vraag wat 'goed leven' is. Daarbij grijpt hij terug op Augustinus en zijn bespreking van het hoogste goed in *De Stad Gods*. Hij constateert dat dit hoogste goed voor Augustinus het eeuwige leven was, niet het leven hier en nu. Hij deelt deze visie van Augustinus niet, maar wijst op Prediker 3:12-13 en stelt dat dit aanmerkelijk beter aansluit bij het moderne levensgevoel over geluk. Met verwijzing naar Pannenberg kiest hij voor de opstanding als het hoogste goed, omdat daarin de ruimte en mogelijkheid voor levensverandering besloten ligt.

In een ander hoofdstuk treffen we een bespreking aan van de *notae ecclesiae*, de wezenskenmerken van de kerk. Paul Coulter plaatst deze bespreking in het kader van vérgaande teleurstelling over de kerk op het noordelijk halfrond en wil missionair werkers en missiologen stimuleren om te komen tot een herijking van wat kerk is. De vele verwijzingen naar G.C. Berkouwer, K. Barth en E. Clowney bieden weinig verrassends, evenmin als zijn constatering dat zending de essentie van de kerk is. Opmerkelijk is wel dat hij de vier wezenskenmerken op klassiek-gereformeerde wijze in een doxologisch kader plaatst. Het wezen van de kerk wordt uiteindelijk niet zozeer gevormd door zending, maar door de aanbidding van Christus.

Het boek maakt opnieuw duidelijk dat in evangelische en oecumenische kring vergelijkbare discussies aan de orde zijn. Dat wisten we al wel. Maar de verwijzingen in de voetnoten (zoals naar Karl Barth, Emilio Castro, Philip Jenkins, David Bosch en Andrew Walls) wekken de stellige indruk dat de scheidslijnen niet meer zo helder zijn als in het verleden. De tijd van kruisbestuiving lijkt nu toch echt aangebroken.

— Gerrit Noort

Jay Matenga, Malcolm Gold (red.), *Mission in Motion. Speaking Frankly of Mobilization*, Pasadena: William Carey Library Publishers, 2016, 255 bladzijden, ongeveer $ 15

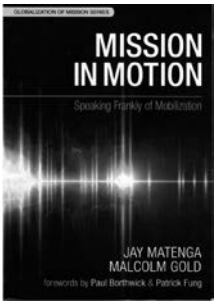

Het uitzenden van zendingswerkers is in evangelische kringen een belangrijke gestalte van zending. Terwijl in de oecumenische beweging het aantal zendingswerkers terugliep na de verzelfstandiging van zendingskerken, verlegden evangelische organisaties hun missionaire inzet naar 'niet-bereikte' gebieden. De taak van wereldzending en kerkplanting was in hun visie nog geenszins beëindigd en daarmee bleef het uitzenden van zendingswerkers van eminent belang. In dat licht is het begrijpelijk dat de Mission Commission van de World Evangelical Alliance met *Mission in Motion* opnieuw een studie presenteert over uitzending. De onderzoekers analyseerden daartoe, met gebruikmaking van een kwalitatieve methode, de '*lived experience of mission*'.

De eerste twee delen gaan in op de grondslagen in het missionaire werk: de crisis in de zending en de missionaire focus (*what*), locus (*where*) en tijd (*when*: lengte uitzendtermijnen). De vier delen daarna zijn geheel gewijd aan het mobiliseren van mensen voor missionair werk en het bespreken van stimulerende en hinderende factoren in dat proces.

De schets over de crisis in de zending (deel 1) leunt zwaar op de analyse van David Bosch in *Transforming Mission*. Bosch' analyse wordt zonder discussie overgenomen, maar wel met de kritische kanttekening dat de door Bosch geconstateerde roep om autonomie door de jonge kerken (jaren zestig) in evangelische kringen maar nauwelijks gehoord wordt. De onderzoekers stellen zelfs dat evangelische zending nog overwegend werkt vanuit het koloniale paradigma (blz. 177). *Evangelicals*, zeggen zij, moeten de uitdaging oppakken om nieuwe vormen van zending te ontwikkelen vanuit een postkoloniaal paradigma (blz. 10).

De studie is ook op andere punten kritisch over de werkwijze van evangelische zendingsorganisaties. Zo stellen zij niet alleen machtsongelijkheid en discriminatie van (zendings)vrouwen aan de kaak (hoofdstuk 20), maar ook verwijten zij zendingsorganisaties zich soms schuldig te maken aan commercialisering van de zending. Het binnengeslopen vrijemarktdenken zou, zowel in de manier waarop organisaties hun succes afmeten als ook in de marketing van missionair werk ('*the business of selling mission*'), leiden tot een onnodige en smaakloze handelwijze. Ook voor kerken en zendingsorganisaties die nauwelijks of geen mensen uitzenden, vormt deze studie een aanrader. Het gebodene biedt niet alleen inzicht in het evangelische denken over uitzending, maar daagt ook uit om de eigen opvattingen te spiegelen en heroverwegen. — *Gerrit Noort*

K.G. Hammar, *Moedig leiderschap. Mystiek en politiek bij Dag Hammarskjöld* (onder redactie van Peter-Ben Smit), Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie 57, Sliedrecht: Merweboek, 57 bladzijden, via www.okkn.nl/pagina/1348/seminariereeks te bestellen, € 13 (inclusief verzendkosten)

Het Oud-Katholiek Seminarie kent een eigen publicatieserie en *Moedig leiderschap. Mystiek en politiek bij Dag Hammarskjöld*, onderwerp van de Quasimodolezing 2016, is de 57e uitgave in deze boeiende reeks waarvan de titels achterin dit boek vermeld staan. Zondag Quasimodo, beloken Pasen, Quasimodo *geniti infantes*: als pasgeboren kinderen. Daar lijkt die moedige leider, de tweede secretaris-generaal van de Verenigde Naties, misschien nog het meest op.

K.G. Hammar, voormalig aartsbisschop van Uppsala, levert verschillende bijdragen waaronder zeven meditaties over Dag Hammarskjölds *Merkstenen* (de titel van het nagelaten dagboek van Hammarskjöld). Wie *Merkstenen* gelezen heeft wil ook *Moedig leiderschap* lezen, al was het alleen maar om dat merkwaardige boek van Hammarskjöld beter te begrijpen. En wie *Merkstenen* niet gelezen heeft en met de publicatie van deze Quasimodolezing begint, wil het zeker in huis halen.

'Hammarskjöld wist zich geroepen om als 'public servant' bij te dragen aan de wereldvrede en de eenwording van de mensheid', schrijft Joris Vercammen, oud-katholiek aartsbisschop. Hij schetst het leven van Hammarskjöld en citeert hem uit een radioboodschap: 'om voor mensen een wereld te bouwen zonder angst, moeten we zelf zonder angst zijn … hoe kunnen we anderen vragen om offers te brengen, als we zelf daartoe niet bereid zijn?' Vercammen schrijft ook over zijn kwetsbaarheid. Carola Schouten, lid van de Tweede Kamer namens de ChristenUnie, sluit zich hierbij aan. 'Als politicus leer je heel snel om niet kwetsbaar te zijn.' Ze vraagt zich af of zij dat durft: kwetsbaar zijn. Hammar schrijft ook over moedige keuzes, onder meer in de Congo-crisis toen 'Dag Hammarskjöld voelde dat zijn diepste overtuigingen en ervaringen tot het uiterste op de proef werden gesteld.

Het aardige van zo'n dunne publicatie is dat het gelezen en herlezen kan worden. De kracht van het geschrevene, merkte ik, is dat je er over gaat vertellen, wat opnieuw leidt tot lezen en luisteren en stilte opzoeken.'

— Piet Both

Peter Frankopan, *De Zijderoutes. Een nieuwe wereldgeschiedenis*, Spectrum, 2016, 752 bladzijden, € 49,99 (hardcover) of € 9,99 (e-book)

Het boek *De zijderoutes* stond al lange tijd op mijn verlanglijstje, maar de omvang van het werk kan je beletten om eraan te beginnen. Het gaat dan ook niet zozeer om een historische beschrijving van de landen langs de oude Zijderoute (grofweg Turkije tot China), maar om een geheel nieuwe wereldgeschiedenis. In die nieuwe

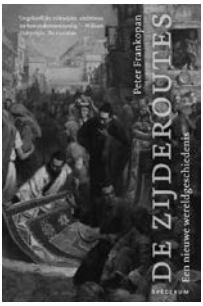

wereldgeschiedenis ligt volgens Oxford-historicus Peter Frankopan niet langer het zwaartepunt bij Europa, maar op de wereld ten zuidoosten daarvan waar volgens hem de wortels van onze beschaving liggen.
De benaming Zijderoute werd voor het eerst gebruikt door de Duitse geograaf en ontdekkingsreiziger Ferdinand von Richthofen en verwees naar het meest beroemde product dat via deze handelsroutes werd getransporteerd. Maar zijde was zeker niet het enige. Zo werd Centraal-Azië rijk door de handel in paarden. De heersers van bijvoorbeeld China en India wilden maar wat graag deze prachtige beesten van de steppen in bezit hebben. In de loop der eeuwen kwamen daar verschillende handelsroutes bij: de slavenroute, de bontroute, de goudroute, om er een paar te noemen. Hoewel deze routes over en tussen verschillende continenten liepen, waren ze vaak nauw met elkaar verbonden en beïnvloedden ze elkaar. Frankopan gebruikt daarom niet voor niets de meervoudsvorm in de titel.
Op intrigerende wijze laat hij zien hoe gebeurtenissen aan de ene kant van de wereld consequenties hadden aan de andere kant. Zo leidde de financiële schuld van de East India Company tot belastingverhoging in Amerika met de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog tot gevolg. En aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was niet Duitsland het schrikbeeld van de Britten, maar Rusland dat zijn macht liet gelden in het Oosten, met veroveringen in Centraal-Azië en het Ottomaanse Rijk tot gevolg. Door de wereldgeschiedenis te bekijken vanuit het Oosten, wordt de lezer zich bewust van eventuele blinde vlekken. Zo waren de kruistochten niet alleen een strijd van Europeanen om Jeruzalem te bevrijden van de moslims, maar moesten ook andere christenen (lees: oosters-orthodoxe christenen) het ontgelden.
Het boek blijft goed leesbaar, doordat de grote verbanden worden geïllustreerd met tot de verbeelding sprekende verhalen van excentrieke figuren. Zo was er de avonturier Joseph Wolff, zoon van een Duitse rabbijn, die zich bekeerde tot het christendom, maar van de theologische opleiding werd verwijderd, en toen als missionaris naar Buchara trok om op zoek te gaan naar de verloren stammen van Israël. Hij ontkwam maar amper aan onthoofding door de emir.
Frankopan is erin geslaagd een werk van formaat af te leveren, waarin de lezer de wereldgeschiedenis leert bezien vanuit een nieuw en tot op heden onderbelicht perspectief. Omdat je kriskras de wereld over vliegt, door verschillende eeuwen heen, zouden enkele extra kaarten geen overbodige luxe zijn geweest. Bij sommige namen van plaatsen en rijken ging maar vaag een belletje rinkelen, waarmee Frankopan direct zijn stellingname weer bevestigd krijgt. *— Wilma Wolswinkel*

Agenda

27 september
150 jaar EA-Wereldconferentie

In 2017 is het 150 jaar geleden dat de wereldconferentie van de Evangelische Alliantie in Amsterdam werd gehouden. Honderden aanhangers van opwekking en oecumene kwamen bijeen om elkaar te informeren en te bemoedigen. Op deze studiemiddag worden lijnen van het verleden naar het heden getrokken. Locatie: Singelkerk, Amsterdam. www.acrh.eu/events/all-events/reveil-archief-missie-nederland-over-de-evangelische-alliantie

29 september
Missie.nu-conferentie

Na het succes van de Missie.nu-conferentie in 2016 slaan de Unie van Baptistengemeenten en de ABC-gemeenten opnieuw de handen ineen rondom het nadenken over onze missie anno nu voor voorgangers en leiders uit vrije kerken. Als thema is dit jaar gekozen voor 'Verbinding verbroken?'. Met Rikko Voorberg, Oscar Lohuis en Henk Bakker. Kosten: € 25. Vrijdag 29 september van 9.30-17.00 uur, Goede Herderkerk, Ganzeweide 17, Ede. www.missie.nu/

29 september
Studiedag 'Wat is missionair-diaconaal?'

Studiedag van Kerk in Actie samen met de Protestantse Kerk en de Protestantse Theologische Universiteit om het woordpaar 'missionair-diaconaal' te verhelderen. Wat zijn de verschillende invullingen van de betekenis ervan? Welk debat is actueel tussen deze invullingen? Is er sprake van diverse missionair-diaconale modellen en paradigma's en welke dan? Met Mechteld Jansen (PThU), Herman Noordegraaf (PThU), Stefan Paas (TUK/VU) en Bert Roor (CHE). Vrijdag 29 september van 10.00-17.00 uur, Hydepark, Doorn. Liefst aanmelden vóór 22 september via secretariaatdiaconaat@protestantsekerk.nl

6-8 oktober
Frontiers-weekend

Een weekend lang met andere christenen nadenken over Gods plan voor jou, Zijn hart voor de moslimwereld – en wat die twee met elkaar te maken kunnen hebben. Ervaren pioniers uit binnen- en buitenland delen hun passie en belevenissen met God. Thema: 'G.P.S. > Go, Pray, Serve'. Kosten: € 50 (geen kinderopvang aanwezig). Informatie en opgave: info@frontiers.nl

Vanaf begin oktober
Cursus Leiderschap

Het Evangelisch College biedt komend seizoen een nieuw programma aan dat leiderschapsontwikkeling in de kerk ondersteunt door middel van trainingen en het creëren van een vertrouwde plek waarin gereflecteerd wordt op wat leiderschap in de kerk inhoudt en welke rol je als leider hierin zelf hebt. Het programma bestaat uit vier bijeenkomsten per jaar en is bedoeld voor iedereen die (al dan niet beroepsmatig) een leidinggevende rol vervult in de kerk.
Het programma wordt in Amersfoort aangeboden op vier vrijdagmiddagen (met vooraf een lunch) en in Zwijndrecht op vier zaterdagochtenden (met na afloop een

28 oktober
Oriëntatiebeurs Missionair Werk

Vanuit de opleiding Missionair Werk organiseert het Evangelisch College in samenwerking met MissieNederland en InToMission een Oriëntatiebeurs Missionair Werk met als thema 'Onderweg naar je volgende stap'. Deze beurs brengt (een groot aantal) missionaire organisaties in contact met diegenen die zich oriënteren op missionair werk in binnen- of buitenland, voor een stageplaats of voor een langeretermijnuitzending.
Zaterdag 28 oktober van 13.30-17.00, Onderwijscentrum Evangelisch College, Anjerstraat 79, Zwijndrecht. Gratis. Opgave voor 1 oktober: Laura Dijkhuizen, l.dijkhuizen@eta.nl

lunch). Amersfoort: 6 oktober, 19 januari, 9 maart, 1 juni. Zwijndrecht: 7 oktober, 20 januari, 10 maart, 2 juni.
Kosten: € 275. Sprekers/trainers: Joël Aerts, Wim Grandia, Oeds Blok & Liesbeth van Tongeren en Ron van der Spoel.

15 oktober
Micha Zondag

Wereldwijd staan op zondag 15 oktober duizenden kerken stil bij sociale en ecologische gerechtigheid. Het thema van de Micha Zondag is dit jaar geïnspireerd op Psalm 24:1: 'Van de HEER is de aarde en alles wat daar leeft, de wereld en wie haar bewonen.' Het Micha Zondag-pakket 'De knop om' bestaat uit preekschetsen, liederen, gebeden, kinder- en tienerprogramma's en is zo opgezet dat het ook op een willekeurige andere zondag in het jaar kan worden gebruikt. Gratis te downloaden via michazondag.nl

10 november
Studiedag man/vrouwbeelden in de kerk

Het Netwerk Vrouwentheologen van MissieNederland organiseert een studiedag over man/vrouwbeelden in de kerk onder de titel 'Een nieuwe beeldenstorm'. Welke beelden zijn er binnen de kerk van 'de man' en 'de vrouw'? Hoe bewust zijn we ons daarvan, waar zijn ze op gebaseerd en wat zijn de gevolgen ervan voor ons handelen? Kosten inclusief lunch: € 25 of € 35. Vrijdag 10 november van 10.00-16.00 uur, De Kandelaar, Amersfoort.
www.missienederland.nl > activiteiten

17 november
Toerustingsdag MemberCare Nederland

Jaarlijkse toerustingsdag, dit keer met het thema 'Flight or Fight': hoe ga je om met de veiligheid van je werkers en hun gezin, welke overwegingen tellen mee in de beslissing wel of niet te evacueren? Een Britse expert op het gebied van veiligheid geeft een presentatie en zet ons ook zelf voor het blok door een levensechte simulatie. In een wereld waar spanningen vaak uit de hand lopen kunnen we het ons niet veroorloven af te wachten. Deze dag ben je bezig met alles wat komt kijken bij het nemen van moeilijke beslissingen in gevaarlijke situaties. Kosten:
€ 25. Vrijdag 17 november van 10.00-16.00 uur, De Brug, Amersfoort. membercare.nl

TussenRuimte 2017 | 4
Zend(el)ing en armoede

Langs elkaar heen leven, rijk, modaal en arm, is in Nederland misschien nog wel te doen. Eenmaal overzee, als medewerker in missie en zending, kun je er niet omheen. Op straat, in en door je werk, in en rond de kerk en rondom het huis kom je voortdurend mensen tegen die (bijna) niets hebben. Armoede confronteert ons met onszelf. We schrikken, omdat het na zoveel jaar zending en ontwikkelingssamenwerking nog steeds zo schrijnend bestaat. We schrijven erover naar familie en vrienden. We moeten ons een mening vormen en onze houding bepalen over wat we wel en niet vinden over lokale verhoudingen, over wat armen doen met het weinige dat zij bezitten. Ons bezit kan ons verwarren. We weten vaak niet hoe te delen en zijn verlegen met wat we ontvangen uit het hart en uit de hand van hen die zo weinig bezitten.
'Leave no one behind' stelt het Sustainable Development Goal. Mozes zegt dat er geen armoede onder het volk van God hoeft te zijn, 'want de HEERE zal u overvloedig zegenen'. Geen wonder dat tal van organisaties zich richten op armoedebestrijding. Maar hoe rijmen we die bedoelde zegen van God met wat we zien om ons heen en met die weerbarstige werkelijkheid in armoedebestrijding?
Armoede is een breed begrip en in het decembernummer van *TussenRuimte* willen we vooral ook aandacht schenken aan hoe uitgezonden zendingswerkers armoede om zich heen beleven.

TussenRuimte 2018 | 1 gaat over 'Zending en macht'.
TussenRuimte 2018 | 2 richt de blik op 'Godsdienstvrijheid'.

NABEEL QURESHI

Ik zocht Allah en vond Jezus

Een aangrijpend levensverhaal

De uit Pakistan afkomstige Nabeel Qureshi vertelt in *Ik zocht Allah* en vond Jezus het verhaal van zijn bekering tot het christendom. Hij groeit op in een islamitisch gezin en kent de Koran uit zijn hoofd. Maar op de universiteit slaat de twijfel toe als hij in aanraking komt met het evangelie van Jezus. Dromen, vrienden en veel studie overtuigen hem meer en meer van de historiciteit van Jezus. Dit boek biedt diepe inzichten in de islam en in de innerlijke strijd van een moslim die zoekt naar de waarheid en in conflict komt met zijn familie.

€ 22,99 *paperback | 400 blz.*

PETER DERIE

Wat de Koran echt zegt

(en wat niet)

De Arabist Peter Derie, docent aan de Universiteit van Gent, legt helder uit hoe je de islam kunt leren kennen uit de Koran. Voor veel christenen is de Koran onbekend terrein. Dit boek benadert de Koran als een literair document. Peter Derie analyseert het heilige boek van de moslims en behandelt het genre, de redactiegeschiedenis, de vorm, de stijl, vertalingen, inhoudelijke thema's, recitatietechnieken, kalligrafie en leerstellingen. Hij leest de verzen als een meditatief commentarenboek dat de gelovige met een unieke symbooltaal dichter bij Allah wil brengen.

€ 22,50 *paperback | 248 pagina's*

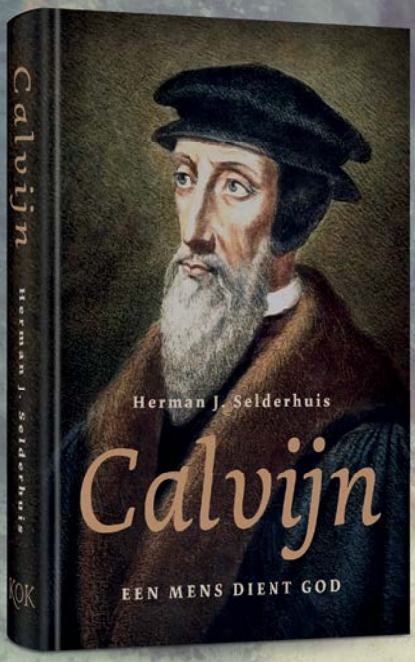

Calvijn: zijn naam is wereldwijd bekend en zijn werk wordt overal gelezen. Maar wie was hij nu eigenlijk zelf? Wat dreef hem? Hoe zag hij zichzelf? Hoe ging hij om met vreugde en verdriet, met leven en sterven, met vrouwen en kinderen, met vrienden en vijanden? In deze biografie geeft Herman J. Selderhuis een beeld van de mens Calvijn. Zijn levensloop en zijn opvattingen worden beschreven, steeds vanuit de vraag: wie is deze man eigenlijk?

€ 24,99

gebonden | 288 blz. | 9789043528580 |

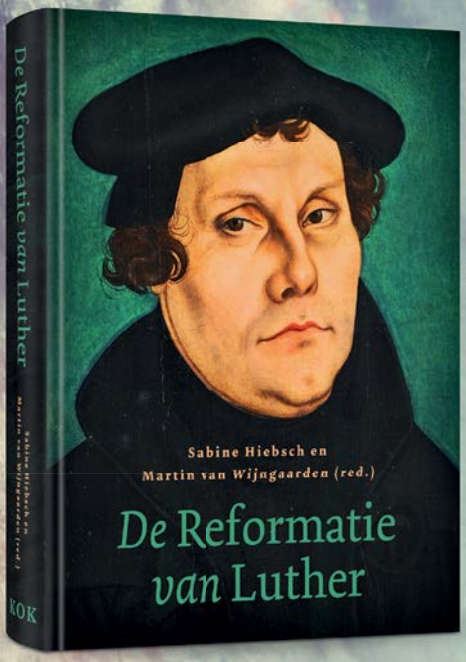

Royaal geïllustreerd standaardwerk over Martin Luther (1483-1546). De biografie en theologie van Luther worden in een chronologische lijn geschetst. Luther komt naar voren als iemand die geworteld was in de late middeleeuwen en van daaruit zijn eigen theologie ontwikkelde. De kernthema's van zijn theologie worden breed uitgewerkt. Een breed spectrum van afbeeldingen uit verschillende archieven en musea geeft een indruk van het Nederlandse erfgoed op het gebied van de Lutherana.

€ 34,99

paperback | 296 blz. | 9789043528054 |

8 713791 906889

KOK

Refo500

www.kok.nl